Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл
июль
18
среда
№ 164 (14364)
1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 кеп.

ГУМАННЫГ, ДЕМОКРАТТЫГ СОЦИАЛИЗМЧЕ

(СЭКП-ниң XXVIII съездизиниң Программныг медеглели)

СЭКП-ниң XXVIII съездизи ниитилелде болгаш партияда кризисти ажып эртер, оларны чаартыр, гуманныг, демократтыг социализмче бурунгаарлаар сорулга-биле амгы үе-байдалды шын чөптүг үнелээринге, амгы үе-чадада партияның политиказының үндезиннерин тодарадырынга онза ужур-дузалыг деп көрүп турар.

I. Ниитилелдиң кризизи болгаш партияның стратегтиг сорулгалары

АМГЫ ҮЕ-БАЙДАЛДЫҢ ҮНЕЛЭЭШКИНИ

Эде тургустунуушкун чурттуң амыдыралынга демократтыг шимчээшкиннерниң эгезин салган. Ниитилел хөгжүлдезиниң болуушкуннарының бүгү-ле удурланышкаа туруп турза-даа, чоннуң угаан-бодал болгаш политиктиг эрге-хосталгазы болуп турар, кижилер хамааты база национал мөзүзүн тып ап, боттарының холдарынга ниитилелдиң база күрүнениң ажыл-херээн ап турар. Чуртту даштыкы делегейден аңгылап турганы шаптараазыннар ап кагдынып турар. Эрги болгаш чаа чүүлдүң чидиг демиселинге базым аайы-биле ниитилелдиң таварышканы кризистен уштунуп үнериниң аргалары тургустунуп турар.

Кризистиң аажок ханылааны социализмниң бодунуң идеяларынга хора чедиргенинде эвес, а эрткен үеде анаа хай чедирген шак ындыг өскерлиишкиннерде деп, съезд санап тур. Хөй-нииити амыдыралының бүгү-ле талаларын күрүнежидери, пролетариаттың өмүнээзинден партия-күрүне эргетениниң диктатуразы кижиниң өнчүден база эрге-чагыргадан оспаксыраарының чаа хевирлерин тывылдырган болгаш кара туразында аажылаар болгаш хоойлу-дүрүм чок чорукка чедирген. Бойдусту араатанзыг ёзу-биле мөлчүп келген. Арай өске бодалга шыдажыр арга чок чорукту болдурбушаан, догматизм тергиидеп турган. Чоннуң культура-төөгүлүг үнелиг чүүлдеринге база угаан-сарыыл байлаанга тоомча чок чорукту чыгап турган. Делегейни ниитилел системазының эптеш чок месилдежиишкининиң ареназы кылдыр көрүп келген.

Социализмниң принциптерин хажытканы 30-50 чылдарда-ла чурттуң хөгжүлдезинге шиитпирлээр нарын айтырыгларны тургузуп келген, а XX чүс чылдың ийиги чартында, кажан бүгү кижи төрелгетениниң амыдыралынга эртем-техниктиг депшилге-биле холбашкан улуг эргилде көстүп келгенде, делегей сайзыралының улуг унунче чуртту авторитар-бюрократтыг система киирип шыдавас апарганы көстүп келген.

Ындыг турбуже, үндезин өскерилгелерниң шуут эргежок чугула апарганын үр үеде тоовайн келген. Тургустунуп келген төөгүлүг маргылдааны шиитпирлээрин партия-күрүнениң улус чондан хоорук эрге-чагыргазы ала-чайгаар-ла тудуп, саададып турган.

Эде тургустунуушкун чаартылганың политиказынга база чуртту социализмге көңгүс таарышпас ниитилел хевирлеринден хостаары дээни ол-дур. Ынчаарга ол болза барык 300 миллион чурттакчылыг канчаар-даа аажок улуг күрүнениң амыдыралының бүгү-ле адырларын хары угда эде чаартырының онзагай нарынын база илередип келген. Ооң-биле кады сөөлгү үеде партияның болгаш чурттуң удуртулгазының чамдык шиитпирлери база хөделиишкиннери-даа чедир ажылдап кылдынмаан, дараалашкак эвес, а чамдык таварылгаларда харын шуут частырыглыг боор турган. Инвестиция болгаш үндүр-киир садыглажылгазын политиказынга, күш-ажылчы эвес орулгалар-биле демиселге, арагалаашкынга удур кампанияны чорударынга, таарымча чок уржуктарлыг кооператив шимчээшкинин организастаарынга частырыгларны, хажыдыышкыннарны болдурган.

Ажыл-агыйның эрги механизми буступ турар, а чаазы ам-даа тургустунмаан. Акша саарылгазында база рынок байдалында контроль дыка кошкаан. Тургустунуп келген экономиктиг болгаш политиктиг чаартылгаларның эрге-хоойлу баазазын тургузары эмин эрттир саадаан. Чуртту националдар аразының месилдежиишкиннери силгип туруп берген. Күрүне эрге-чагыргазының ат-алдары кудулаан. Угаан-бодалдың болгаш мөзү-шынарның угланыышкыннарын чуура шаап, күш дөгээриниң, кем-херек үүлгедириниң чалгыы өзүп турар.

Шиитпирлерни хүлээп алырда база боттандырарда, СЭКП-ниң бодун чаартырда Төп Комитет, Политбюро болуушкуннарның хөгжүлдезинден чамдыкта харын хожудап каап, шенелделерниң база чазыгларның аргазы-биле хөделип турган.

Партия нарын, үндезин өскерилгениң үе-чадазын чурттап эртип турар. Чагырып дужаар системаның дөзүнүң мурнуку ролюндан ойталаары, ооң ниитилел-политиктиг организацияның характерин сиңирип алыры удурланыышкактарның аарышкылыг чидигленииишкини-биле, партияның дыка хөй организацияларының идепкейиниң кудулааны-биле, санал-оналдарның болгаш туруштарның көңгүс аңгы чоруу, партияның адрезинге шүгүмчүлелдиң өзүп турары-биле улажып турар.

Чуртта ниитилел-политиктиг янзы-бүрү бөлүктер болгаш шимчээшкиннер дүрген хевирлеттинип тыптып кээп турар. Оларның төлээлери чаартылганың политиказын социализмниң принциптеринге кыжаныышкын кылдыр хүлээп ап турар болгаш авторитаризмче катап эглирин суртаалдап турар консерватив-догматиктиг шимчээшкин идепкейжээн. Эде тургустунуп шыдавас, бюрократчы структуралар ниитилелдиң демократчыдылгазындан бодунуң политиктиг салдарынга база социал статузунга кыжаныышкынны көрүп турар болгаш өскерлиишкиннерниң чорудуушкунун канчап-чоор тургаш мөөндактаар бодалдыг кезээ база оларга боттуу-биле каттыжып турар.

Социалистиг шилилгеден ойталаар, нииитиниң өнчүзүн хуу холдарга кызыгаар чокка-ла дамчыдып бээри дээш, улус өөредилгезин, кадык камгалалын, эртемни болгаш культураны бүрүнү-биле коммерцизастаары дээш туржуп турар шимчээшкиннер күштелип, шыдал кирип турар. Монархия болгаш харын фашист шинчилиг экстремистер база тыптып келгилээн.

Чурттуң ниитилел-политиктиг амыдыралында илдең болуушкун болза, янзы-бүрү аян-шинчилиг социал-демократтыг агымнар боор турар.

Демократтыг угланыышкыннар-биле кады шовинисчи болгаш националисчи хөөннерин улам идепкейжиткен национал шимчээшкиннер дыка калбарып турар апарган. Бир нацияны өскезинге удурланыштырбышаан, сепаратизмниң «национал онзагай шынарның» лозуңун идип үндүрбүшаан, ол кол нуруузунда-ла эрги ийикпе азы эрге-чагыргаже чүткээн чаа антидемократтыг бөлүктерниң эрге-ажыктарының илередикчилери боор турарлар.

Чурттуң тургустунуп турар политиктиг спектриниң төвүнде — ажылчын аңгының, тараачыннарның, интеллигенцияның, аныяктарның, шериг албанныгларының, хоочуннарның политиктиг база профессионал эрге-ажыктарын илередип турар СЭКП кежигүннериниң, партияның хөй-хөй организацияларының кол нуруузун төлээлеп, социалистиг шилилгеже угланып турар демократтыг эде тургустунуушкун күштери туруп турар.

Социал болгаш экономиктиг үй-балай чорук-биле айыылдыг, политиктиг дески эвес үеде Коммунистиг партия бодунуң сорулгазын хамааты чөпшээрежилгениң партиязы болур дээш, кризистен үнеринге база ниитилелдиң демократтыг эде тургустунуушкунунга сонуургалдыг янзы-бүрү социал-политиктиг күштерниң конструктивтиг кады ажылдажылгазын хандырар дээш, бодунуң ак сеткилдиг күш-ажылы-биле чоннуң материалдыг чаагай чоруун база угаан-бодалдың үнелиг чүүлдерин тургузуп келген болгаш тургузар-даа, ындыг бүгү-ле улустарны каттыштырар, деткиир болгаш камгалаар дээш туржурунда деп көрүп, билип турар. Ниитилелди эрги чурумче — буржуаз ёзуже азы казарма корум-чурумунче эгидер, анархияже болгаш хамааты месилдежиишкинче, нацияларны болгаш улустарны башкаландырарынче чууй идер дээн күштерге удур туржуп турар.

Чечектелип хөгжүп турар болгаш хостуг ниитилелче шимчээшкинниң стратегиязының база кризистен үнериниң амгы тактиказының үндезини болза, социалистиг шилилгеге дүүштүр ниитилел системазының чаартылгазынче чайгылыш чок угланыышкын болур деп, съезд санап тур.

КАНДЫГ НИИТИЛЕЛДИ КҮЗЕП ТУРАР БИС

Эде тургустунуушкун политиказының алыс утказы — авторитар-бюрократтыг тургузугдан гуманныг, демократтыг социализмче шилчиишкин болур. Ол берге болзажок, төлептиг амыдыралче, чурттуң материалдыг болгаш угаан-бодал күчүзүн боттандырарынче кара чаңгыс шын орук-тур.

Социализмге таарышпас бүгү чүүлдерни ап октавышаан, СЭКП Октябрьның идеалдарын, совет улустуң революсчу чаалап алыышкыннарын хүлээп көрбес дээр чоруктарга удур туржуп турар. Бистиң чуртувустуң эрткен амыдыралында ийи чүүлдү: бир талазында, сталинизмниң болгаш таптаашкын үезиниң болдурган чүүлдерин, ийи талазында, ССРЭ-ниң улустарының боттуг чединишкиннерин тодаргай аңгылап көөр херек. Ажылчын аңгының, тараачыннарның, интеллигенцияның бүгү салгалдарының тургузукчу күш-ажылынга бердинген чорууңга, Төрээн чуртунуң херээ дээш чүткүлдүүнге чогуур үнелелди партия берип турар. Кадыг-дошкун шылгалдаларның чылдарында чоңга таварышкан өлүм-чидимниң тураскаалын ыдыктыг-биле сагып чоруур бис.

СЭКП — социализмниң теориязын болгаш практиказын чогаадыкчы ёзу-биле көөрү, оларны XX вектиң төөгүлүг дуржулгазын боттуу-биле угаап-бодап тургаш хөгжүдери, Маркс, Энгельс, Ленинниң догматиктиг тайылбырлаашкындан адырылган өөредиглери дээш туржуп турар. Кижи төрелгетениниң угаан-бодалының эң эки чединишкиннерин, ажыл-агыйны ажыктыг башкарып чорударының, социал айтырыгларны шиитпирлээриниң, демократия институттарын хөгжүдериниң делегейде чыгдынган дуржулгазын ажыглаары чугула деп санап турар бис.

СЭКП социалистиг шилип алыышкынның болгаш коммунистиг перспективаның партиязы боор турар. Бистер ол перспективаны кижи төрелгетениниң хөгжүлдезиниң төөгү ёзугаар хөгжүлдезиниң угланыышкыны кылдыр көрүп турар бис. Партияның ниитилел идеалы бодунда кижи төрелгетениниң культуразының гуманисчи үндезиннерин, эки амыдыралче болгаш социал чөптүг чорукче үе-төөгүдеги чүткүлдү хаара тудуп турар.

Бистиң санап турарывыс-биле алырга, гуманныг, демократтыг социализм дээрге дараазында чүүлдерни хаара туткан ниитилел болур, ол болза:

— ниитилел хөгжүлдезиниң сорулгазын кижиже угландырары; кижи төрелгетениниң хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазынга төлептиг амыдыралдың болгаш күш-ажылдың байдалдарын анаа тургузуп бээри; кижини политиктиг эрге-чагыргадан болгаш ооң тургузуп кааны материалдыг база угаан-бодал байлактарындан хоорулдурган чорукту ажып эртери, ниитилел чорудулгаларынга ону идепкейлиг кириштирери;

— өнчүнүң болгаш ажыл-агыйны башкарып чорударының янзы-бүрү хевирлериниң үндезининге ажылчы чонну бүдүрүлгениң ээлери болдурары, бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылга улуг идигни бээри, бүдүрүкчү күштерниң депшилгезинге эң таарымчалыг байдалдарны тургузары, бойдусту хумагалыг ажыглаары; социал чөптүг чорукту болгаш ажылчы чоннуң социал талага камгалалын магадылаары;

— эрге-чагырганың тургустунарының кара чаңгыс дөзү чоннуң суверенниг күзели болур; ниитилелдиң контролюнуң адаанда турар күрүне кижиниң социал байдалындан, эр-херээжениинден болгаш назы-харындан, язы-сөөгүнден болгаш шажынга чүдүүр-чүдүвезинден хамаарылга чокка ооң эргелерин болгаш хосталгаларын, ат-алдарын болгаш төлептиг бүдүжүн камгалаарын магадылаары; хоойлуда көрдүнгенинге дүүштүр ажылдап турар бүгү ниитилел-политиктиг күштерниң хостуг чарыжын боттандырары.

Ол ниитилел улустарның аразынга тайбың болгаш дең эргелиг кады ажылдажылга, улус бүрүзүнүң бодунуң салым-чолун боду шилип алыр эргезин хүндүлээри дээш чайгылыш чок туржур.

II. СЭКП-ниң ажылының программазы

СЭКП-ниң программныг сорулгаларын боттандырары кризиске удур дарый хемчеглерни алырын болгаш ол ышкаш ниитилелди бүгү талалыг чаартыр талазы-биле үр хуусаалыг политиканы боттандырарын негеп турар. СЭКП ол сорулгаларны Конституцияда көрдүнген хоойлу саналдап киирер эргени ажыглап, массаларның идегелин чаалап ап тура, политиктиг методтар-биле, коммунистер-биле, ооң иштинде Советтерде, өске-даа күрүне органнарында болгаш хөй-нииити организацияларында ажылдап турар коммунистер-биле бир демниг, медерелдиг хөделип тургаш чедип алыр.

КРИЗИСТЕН УШТУНАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРЫЙ ХЕМЧЕГЛЕР

Чайладып болбас хемчеглер кылдыр дараазында чүүлдерни партия саналдап тур:

Бирээде. Чүгле эки турага, бот-боттарынга ажыктыг чүүлдерге, хостуг национал бот-тодарадылгага үндезилеттинген болгаш республикаларның онзагай байдалдарын база негелде-херегледерин база Эвилелдиң ниити эрге-ажыктарын өөренип көрген республикалар эвилелиниң дугайында чаа керээни бо чылын ажылдап кылыр.

Ийиде. Социал-экономиктиг талага бүдүн чартык-ийи чылдар дургузунда дараазында чүүлдерни боттандырар:

— экономиканы хереглекчилер секторунуң талазынче дүрген угландырып, тывынгыр инициативаны бүгү талалыг хөгжүдүп база бараанн арны даштыкыдан садып ап тургаш, хереглекчилер рыногунда байдалды, чүнүң-даа мурнунда аъш-чем-биле хандырылганы экижидип тургузар; хостуг өртектер тургузуушкунунче шилчиишкин үезинде чугула хереглелдиң элээн хөй бараанн арынга бызыг өртектерин тудар;

— сан-хөө-чээли реформаларын чорудуп, чоң ортузунга акша акцияларын тарадып, материалдыг курлавырларның артыкшылдыын база чурттал га бажыңнарын садып, чоннуң акша салыышкыннарынга хууларны өстүрүп, келир үеде садар бараанн арның чээшкиннерин боттандырып, күрүне бюджединиң четпестээшкинин кызырып тургаш, акша саарылгазының байдалын быжыктырып экижидер;

— камгалалга көрдүнген чарыгдалдарны, ажыктыг эвес капитал салыышкыннарны, эргелеп башкарылга апарадын тударынга көрдүнген чарыгдалдарны бодамчалыг кызырып, даштыкы-экономиктиг харылзааларны чурумчудуп тургаш, соңгаарладып болбас социал-экономиктиг сорулгаларны немей акшаландырар;

— эвилел, республика болгаш тус чер бюджеттериниң, бүдүрүлгелерниң, кооперативтерниң, чоннуң акша-хөреңгизиниң күсели-биле база чиңгелделиг чээлилерни берип тургаш, чурттал га тудуунуң хемчээлин көскүзү-биле улгаттырар;

— чоннуң кадыын быжыглаар талазы-биле ажыктыг хемчеглерни ажылдап кылыр, кадык камгалалынга немелде акша-хөреңгини үндүрүп бээр, ол сорулгаларга бүдүрүлгелериниң болгаш ажыл-агый каттыжыышкыннарының, республика болгаш тус чер Советтериниң курлавырларын ажыглаар;

— экология байдалы баксыраан болгаш айыыл-халапка таваржып турар районнарга онза дузаламчыны көргүзер, бойдус камгалаар ажыл-чорудулганың ажыктыг быраларын тургузар;

— чоннуң ынай-бээр көжер ужурга таваржы бээр чоруктарын болдурбас талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыр, дескеннерге социал статусту хүлээп алыр, оларга чогуур дузаламчыны көргүзер.

Үште. Корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну шиитпирлиг быжыглаар, кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселди болгаш кем-херек үүлгедиишкиннерин болдурбазының баш удур хемчеглерин күштелдирер. Бар бүгү чепсектерни — экономиктиг, политиктиг болгаш эрге-хоойлу — ажытталчак экономика-биле демиселге ажыглаар. Кризистен уштунуп үнер талазы-биле хемчеглерни кончуг дүрген боттандырарынга база оларны күүседириниң механизмнерин ажылдап кылырынга эрге-хоойлу үндезинин хандырып турар хоойлуларны дарый хүлээп алыр.

КИЖИНИҢ ХОСТАЛГАЗЫ БОЛГАШ ЧААГАЙ ЧОРУУ ДЭЭШ

Совет кижиниң амыдыралының төлептиг байдалдарын хандырарын партия бодунуң политиказының стратегтиг кол сорулгазы деп санап тур.

Хамааты эргелер болгаш хосталгалар. Партияның туржуру болза:

— делегейде хүлээп көрдүнген норма-чижектерге дүүштүр кижиниң эргелерин боттандырары;

— национал-этниктиг, политиктиг, шажын-чүдүлге, эр-херээжен, назы-хар демдектерин барымдаалап кандыг-даа ылгай көрүүшкүннү болдурбас;

— хамаатының хуузунда хостуун болгаш төлептиг чоруун, ооң чурттал га бажыңынга болгаш эт-херекселдеринге дээп болбазын хоойлу ёзугаар идегелдиг камгалаары, профессияны шилип алырынга, чурттаар черин тодаргайлаарынга, чурттан үнүп чорууурунга болгаш келиринге, чагаалажырының болгаш телефон-биле чугаалажырының чажыт болурунга хостуу, сөстүң болгаш парлалганың база информация алырының хостуу;

— мировоззрениеге болгаш угаан-бодал эрге-ажыктарынга кижиниң хостуг бот-тодаргайлаттынары, чүдүлгениң хостуу;

— хамааты эргелерин камгалаарынга судтуң болгаш хөй-нииити организацияларының ролюн бедидери.

Күш-ажыл болгаш чаагай чорук. Ниитилелдиң болгаш кижи бүрүзүнүң чаагай чоруунуң үндезини — ак сеткилдиг күш-ажыл. Дараазында чүүлдер дээш партия туржур:

— ажылдаар эргени, алыс түңнелдерин барымдаалап кандыг-даа кызыгаарлаашкыннар чокка чөптүг төлевирни хандырар дээш; деңнештирилгелиг төлевирни, азырадыкчы чорукту ажып эртери, дүрүм чок орулгаларны болгаш артык эргелерни когун үзе узуткаар дээш;

— профессионал белеткелдиң эптиг болгаш амгы үеге дүүшкен системазын тургузары дээш;

— ажылдаар черлерге чогумчалыг болгаш айыыл чок байдалдарны тургузар, күш-ажыл бүдүрүкчүлүүнүң өскен хемчээли-биле шөлээ хуусаазын узадыр дээш.

Социал магадылалдар. Партияның саналдаары болза:

— эвээш хөреңгилиг болгаш хөй уруглардыг өг-бүлелерниң социал камгалалының болгаш материалдыг деткимчезиниң тодаргай сорулгалыг күрүне-ниитилел системазын тургузар, ажыл төлевириниң, пенсияларның болгаш пособиелерниң күсели-биле оларның орулгаларының деңнели амыдыралдың ортумак деңнелинден куду эвес болурун чедип алыр;

— чурттал га бажыңын, халас өөредилгени, эмнелге хандырылгазын, өске-даа чаагай чүүлдерни алырының социал магадылалдыг деңнелин кижи бүрүзүнге хандырар, төлевирлиг ачы-дуза чедирилгелерин хары угда калбартыр, чурттал га бажыңнарының рыногун тургузар;

— кадыкшыдылганың болгаш профилактиканың улуг хемчеглерин чорударын хандырар, кадык камгалалының болгаш эм хандырылгазының материал-техниктиг баазазын үндезини-биле экижидип тургаш, чоннуң эмнеир аргалыын, эмчи дузазын бедик шынарлыг чедирерин хандырар;

— херээженнерниң күш-ажылының болгаш амыдырал-чурттал газының байдалдарын экижидер талазы-биле улуг хемчеглерни чорудар, шагын кызырган ажыл хүнүн алыр болгаш таарымчалыг график ёзугаар ажылдаар эргени оларга тыпсыр, божугуже чедир шөлээзиниң болгаш уруг азыраар үеде шөлээзиниң, хөй уруглардыг болгаш бот иелерге немелде шөлээниң үргүлчүлелдиин узадыр;

— бичии уруглар албан черлерин хандырарынга болгаш хөгжүдеринге акшаландырыышкынны көвүдедир; бичии уругларның эмнелге хандырылгазын экижидер, оларның аарыыр болгаш хораар чоруун кызырар талазы-биле хемчеглерни соңгаарладыышкын чокка ап чорудар; уруглардыг өг-бүлелерге күрүне дузаламчызын калбартыр;

— аныяктарның амыдыралының социал эге аргаларының дең чоруун, оларның профессионалдыг, политиктиг болгаш культура өзүлдезиниң бүзүрелдиг перспективаларын хандырар, аныяк өг-бүлелерге дуза чедирериниң хемчеглерин ажылдап кылыр;

— инвалидтерниң, хоочуннарның, интернационалчы дайынчыларның, амы-тынын берген шериг албанныгларының өг-бүлелериниң, Чернобыль АЭС-ке болгаш өске-даа черлерге болган халаптардан, чайгаар болуушкуннардан когараан бүгү кижилерниң байдалын экижидер, оларның социал болгаш эмнелге хандырылгазының деңнелин бедидер; оларны чурттал га бажыңнары-биле, бараанн ар болгаш ачы-дуза чедирилгези-биле хандырарының тускай программаларын боттандырар.

Өөредилге, эртем болгаш культура. Өөредилгени, эртемни болгаш культураны хөгжүдерин СЭКП бодунуң политиказының эң чугула угланыышкыны кылдыр санап турар. Чогаадылганың хостуг чоруун камгалап тура, партия дээди гуманныг үнелиг чүүлдер дээш туржур. Ол сагыш-сеткил адырынга чагырып дужаар хөөнге, культураны, уран чүүлдү, өөредилгени садыг-саарылганың үндезининче шилчииринге чыгаар чүүлдерге удур демисежип турар. Партия дараазында чүүлдерни чедип алыр:

(Төнчүзү 2-ги арында).

Мал чеминиң белеткели

КУРЛАВЫРЛАРНЫ ДИЛЭЭР

Чоокка чедир Улуг-Хем районнуң девискээриниден республиканың беш кожуунунуң төлээлери сигенни кезип ап турду ийин. Ам мал чеминиң белеткелиниң талазы-биле район боду берге дээшкиннерге таваржып эгелээн. Суггаттыг черлерде безин сигенниң үнгени хирелиг.

«Ак-Туруг» биле «ҮТКА 25 чылы» совхозтар меде кезилдезинче чаңгыс хүн, июнь 26-да кирген. Республикада ады-сураа алгаан суггатчы Михаил Сержиттиң Улуг-Ховуда шөлүнге кээривиске, ооң сигенин Кара-оол Кендениниң звенозу ажаап турду. 114 гектар шөлдүң үштүң бир кезин хирезинден 14 сарааты тургускан.

— Сигенниң бо чылын үнгени эрткен чылдыыңга канчап-даа четпес-тир — деп, звено удуртукчузу чугаалады. — Совхоз директорунуң мал чеми белеткээр талазы-биле оралакчызы Юрий Очур-оолдуң санаашкыны-биле алырга, амдызында гектар бүрүзүнден-не 32 центнер сигенни сарааттап тур бис дидир.

Хемчээли улуг эвес шөлде волокушалар, грабльдер, сарааттакчылар кошкан тракторлар аай-дедир каржып-солчуп-ла тур. Сигенчилер эртенгиниң 8 шактан дүнениниң 10-11 шакка чедир кызымаккай ажылдап турар. Техника шала эргижирээн болганындан үрелиишкиннерге бо-ла таваржыр. Ийи звено аразында каңнаар чаңгыс агрегат үрелиишкиннерин дүрген эдеринге четтикпес. Ам харын база бирээ тыпты бээр хевирлиг.

Межениң хирелиг үнгенин механизаторлар суг чедишпээни-биле тайылбырлаар болду.

— Кайы-бир солунга Михаил Сержиттиң суггатчылары бажындан хазык сугну дозуп алган деп буруудадыышкын номчаан мен. Ынча сутлуг тургаш, эрткен чылдыындан эвээш сиген алырга, хоомай-дыр аа?

— Бистиң бо шөлүвүске суг Ооругдан кээп турар. Аймыырлыг болгаш Терезин ол ынчаар баар сугга көңгүс хамаарышпас. Ынчан ол корреспондент чөптүг эвес бижээн кижи. Ооругдан аккан суг чүгле бистиң бо шөлүвүске кээп турар хирезинде, бо чылын суг эвээш болган. Шаа-биле суггарган — деп, механизаторлар чугаалаар болду.

Ийиги кезилдеде чорудары-биле сигенни ажаап алган шөлче сугну даарта дораан аксыр деп шиитпирлээн. Буян Намнай, Сарыг-Нава Очур, Андрей Моңгуш, Николай Оюу болгаш өскелерниң-даа ачызында оът-сигени кууарарып көстүр даглар эдээнде караңгы өртүп кээр сарааттар немежип турар. Совхозтуң малчыннары алаактарда сиген кезер шөлдерин суггарып ап, удавас ынаар хол кадыыры туткаш кириптеринге белен.

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң № 3 фермазының чанында Николай Чаштың сес кижи составтыг звенозу ээлчеглиг сарааты орту киир опайты берген турда келдивис.

— Дуу ол шөлге эрткен чылын 6 сараат тургускан улус бис, ам дөңгүп-ле 2-ни тургустувус — деп, механизаторлар өкпелээн сеткилин илеретти. — Ээр-Хавакта сиген база багай үнген.

Владимир Бүрбү, Сергей Домбаажык, Дуган-оол Чаптыгыр болгаш өске-даа механизаторлар хоомай үнген сигенни чидириг чокка ажаап алыр дээш бүгү күжүн салып турар. Бо чылын совхоз сиген талазы-биле кызагдаашкынга таваржыр деп чүве амдыгаараштан билдине берген. Тараа саваңы элбек болур дээрзинге бүзүрел чок. Бистиң бичии мурнуу чарыывыста манаа совхоз директору Чараш-оол Чигжит чораш, механизаторларны сиген белеткел, соңгаар-даа ажырар апаар боор бис диген. Шынап-ла, бүгү арга-курлавырларны ажыглавас болза, мал кыштаглаашкыны дыка нарын байдалга эртер хевирлиг апарган.

Кодур-оол ОЮН.

БАРЛЫКЧЫЛАР ЭГЕЛЭЭН

«Барлык» совхозта мал чеми белеткээр кооперативти Доржу Хертек баштадыр эрткен чылын тургускан. Ол коллектив баштайгы чылда-ла планныг даалгазын боттандырып шыдаан, орулгалыг ажылдаан. Кооперативте амгы үеде 14 кижи бар, оларның чартык кезээ механизаторлар, артканнары суггатчылар. Совхоз-биле керээ ёзугаар ажылдап турар.

Бо чылын ниитизи-биле 2292 тонна сигенни белеткээр. Ынчангаш 583 гектар шөлдү суггарып, белеткээн, ооң гектар бүрүзүндөн 30 центнерни алыр. Ол ышкаш 80 гектарда чаңгыс чылдыг сигенни тарып олурткан. Ооң бир гектарындан 20 центнер дүжүттү алыр сорулгалыг. Ол шөлдерден аңгыда 185 гектардан чайгаар үнген сигенни кезер. Кыжын хар чуга, час кургаг болгаш соок болганындан чер ажылдыгларга арай берге боор турар. Ынчалза-даа кооператорлар бүгү-ле аргаларны ажыглап, черни суггарып ап, болбаазырадып турар. Ынчангаш чамдык черлерде сигенниң үнгени эки. Олар чеди тракторлуг, ийизин сиген кезер кылдыр ыяк белеткээн. Бижиктиг-Хая суурдан ырак эвесте Кижи-Көжээ деп черде сигенни Анатолий Кужугет кезип кирипкен. Буга-сумун уннарында сигенни суггатчылар хол кадыыры биле база кезип эгелээн.

Эп-найыралдыг, мергежилдиг коллектив бо чылын база-ла планын бүрүн күүседиринге бүзүрелдиг.

Хоюг-оол МОНГУШ.
Барыын-Хемчик район.

АДАКТАЛГАН

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң кыргылда пунктузу мурнуку чылдарда районга хамаанчок, республикага үлегерлиг турган. Ам ооң даштыкы, иштики шынары баксыраан чорду. Кыргыкчылар Александр Ыяңмаа, Седен Бичеле, Белек Дүвен-Байыр болгаш өскелер-даа кончуг эки ажылдап турза-даа, совхозтуң дүк планының күүселдези бергедээшкинге таварышкан.

Бо хүннерге чедир 33 кодан хойну кыргаан, 33 тонна дүктү алган. Кодан бүрүзү ортумаа-биле бир тонна дүк берип турар-дыр. Ынчаарга ам кыргыыр ужурлуг 6 кодан арткан. 6 тонна дүк немежир ышкажыл. А совхоз 55 тонна дүк дужаар планныг болгай.

Хой бүрүзүнден-не дүк кыргып алыр планын санныг малчыннар күүсеткен. Оларга Николай Чанзалай, Виктор Хавакчык, Валерий Сат, Олег Оюн, Тимур Түлүш болгаш ам-даа каш малчын хамааржыр. Көргүзүглер чүге багай болганыл? Специалист эвес болгаш, ол дугайын дорт чугаалап шыдавас мен. Кыргылда пунктузунда ажылдап турар чамдык улуг назылыг кижилерден ол дугайын сонуургаарымга, мынчаар харыылаан:

— Чуңгак чок болуп турар-дыр. Чамдык коданнарда хойнуң дүгү кыргыыр четпээн, чамдыктарының эрте берген. Оон аңгыда, хойларның деңгели база чаңгыс аай эвес. Шыырак дээннери 6 килограмм, кошкактары 2,5 килограмм дүктүг боор турар. Ындыг турбуже, план күүседириниң кандыг-даа барымдаазы чок. Өскээртен, оон-моон сурагланмааже хоржок.

Михаил КЫРГЫС.

ПЛАНЫН КҮҮСЕТКЕН

«Ак-Туруг» совхозтуң мурнакчы хойжулары Алдын-оол Байлак-оол биле Ирина Даңзырының өг-бүлези республика Наадымынга уткуштур чарышка кириш кеш, 100 хойдан 101 хураганны алган, бир хойдан 2,8 килограмм дүктү кыргаан. Аренда керээзи-биле ажылдап турар өг-бүле планын дыка ажыр күүсеткен.

Амгы үеде олар 328 хойну Чаа-Хөл тайгазында чайлаглаадып турар.

Кызыл-оол КОМБУ.
Улуг-Хем район.

ГУМАННЫГ, ДЕМОКРАТТЫГ СОЦИАЛИЗМЧЕ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

— өөредилгениң, эртемниң, культураның материал-техниктиг баазазының бүгү талалыг быжыгыышкынын, чурттакчы чоннуң сагыш-сеткил сайзыралын хандырар сорулгалыг хөй-ниитижи эгелээшкиннерин болгаш [illegible], бюджет акшаландырыышкынын улгаттырарын, даштыкы чурттар-биле культураның болгаш эртемниң калбак болгаш хостуг харылзааларын база күш-культура биле спорттуң хөгжүлдезин бүгү талалыг деткиир;

— улус өөредилге системазының хөгжүлдезиниң күрүне программазының ажылдап кылыышкынын болгаш хүлээп алыышкынын, өөредилге черлериниң бот-башкарылгазын калбартырын; ында хаара туттунган ажылдакчыларның материалдыг байдалын экижидерин, оларның социал статузун болгаш социал камгалалын бедидерин;

— делегей деңнелинге бодаарга, Ада-чурттуң эртеминде чамдык угланыышкыннарда болдунган чыдып калыышкынны ажып эртерин, фундаменталдыг шинчилелдерге күрүнениң акшаландырыышкынын көвүдедирин, эртем болгаш техниканың хөгжүлдезиниң күрүне программаларын калбартырын, бүдүрүлге болгаш ниитилел амыдыралынга эртемниң чедиишкиннерин шингээдип чедип алырын. Партия эртемниң ажыл-чорудулгазының организациязының амгы үедеги структураларының болгаш формаларының хөгжүлдезин деткиир, эртемде бюрократизмни болгаш төрел бөлүк бөлүглежиишкиннерин узуткаарын чедип алыр; эртемниг шенелде баазазының быжыгыышкынынга, библиотекаларның, архивтерниң, информация техниказының сайзыралынга деткимчени бээр;

— чурттакчы чоннуң бүгү-ле бөлүүнге культураның үнелиг чүүлдериниң чедингир болурун, чогаадыкчы кижиниң талантызынга национал байлак сагыш човаашкыныг болурун, ССРЭ улустарының культураларының арттырып каан чүүлдеринге хумагалалдыг хамаарылгалыг болурун, бүгү-ниитиниң эстетиктиг чырыдыышкынын, кѳдээниң культура талазы-биле чыдып калыышкынын ажып эртерин хандырар;

— өөредилге, эртем, культура болгаш спорт адырларында ажыл-чорудулганы таарыштырып турар хоойлужудулга актыларының ажылдап кылыышкынын болгаш хүлээп алыышкынын чедип алыр.

ЭКОНОМИКАНЫҢ АЖЫКТЫЫ ДЭЭШ

Социал депшилгениң идегелдиг баазазының тургузуушкуну экономиктиг харылзааларның демократчыдылгазын, кижилерниң эгелээшкининиң болгаш ажыл-херекчи идепкейиниң ёзулуг-ла бектелгеден хосталгазын, күш-ажылдың бедик бүдүрүкчүлүүнүң идиг бериишкинин ажыглалче киирерин негээр. Ёзулуг-ла мында СЭКП-ниң саналдап киирип турары экономиктиг системаның эде тургустунуушкунунуң программазының ужур-утказы синген.

Ээ болуру, күш-ажылга ынак болур чорукту катап диргизери. Өнчү-хөреңгиниң бүгү талалыг болгаш дең эргелиг формаларын хевирлээринге болгаш сайзырадырынга, оларның каттыжыышкынынга болгаш хостуг адааннажылгазынга байдалдарны тургузары эргежок чугула деп партия санап турар:

— күрүне өнчүзүн (нити-эвилел, республика, коммунал) албан-бюрократчы өнчүден, күштүг болуп турар хоойлуга үндезилеп ажыл-ишчилерниң башкарары хөй-нити өнчүзү кылдыр эде кылыр; ажыл-ишчилерниң коллективтеринге күрүне бүдүрүлгелерин болгаш эт-севин арендага алыр, үлетпүр, садыг, ачы-дуза чедирилге черлериниң объектилерин башкарар эргелерни тыпсыр;

— кооператив өнчү-хөреңгизиниң янзы-бүрү хевирлерин, хөй-нити организацияларының өнчүзүн, а ол ышкаш өнчү-хөреңгиниң холушкак формаларын сайзырадыр;

Өнчү-хөреңгиниң формалар системазынга чоннуң амыдыралының экижиишкининге ажылдаар күш-ажылчы хуу өнчү база бодунуң туружун ээлээр ужурлуг.

СЭКП бүгү-нити денационалчыдылгага, өнчү-хөреңгиниң кандыг-бир хевирин албадап сыгаарынга удурланып турар.

Башкартынар рынокче. Улус ажыл-агыйын удуртурда чагырып дужаар системага удурланыштыр рынок экономиказы тургустунуп турар. Рынокче чада аайы-биле шилчилге дээш туручулушаан, СЭКП-ниң чугула деп санаары:

— рынок экономиказынче шилчилгени хандырар хоойлу болгаш эрге-дүрүм нормаларын база механизмнерин ажылдап кылырын дүргедедир;

— бүдүрүлгелерге, бараан бүдүрүкчүлеринге өнчүзүнүң хевиринден хамаарылга чокка бот-тускайлаң, тывынгыр ажылдаарынга хосталганы бээр, оларның аразында ак сеткилдиг, чогумчалыг кагжып маргыжарынга салдар чедирер; күрүне удуртулгазының болгаш ажыл-агыйның дорт чорудулгазының албан-хүлээлгелерин аңгылаар.

— бүдүрүлгениң, банк болгаш страхование херээниң, садыгның, эртем шинчилелдериниң артык эргелиин болдурбас; биче болгаш ортумак бүдүрүлгелерниң хөгжүлдезинге дуза чедирер.

— рынок харылзааларының күрүне башкарылгазын хамаатыларның социал эргелериниң камгалалынче, улус ажыл-агыйының улуг структурлуг чаартылгазын чорударынче, эртем-техниктиг болгаш экологтуг программаларже, ажыл-агыйның делегей харылзааларының системазынга чурттуң эрге-ажыктарын хандырарынче угландырар. Чаңгыс аай рыноктуң бот-орулга-чарылга принциптеринге үндезилеп база күш-ажылчы коллективтериниң бот-башкарылгазын барымдаалап, кол-кол транспорт, харылзаа, энергетика болгаш камгалал комплекизиниң бүдүрүлгелеринге күрүне удуртулгазын арттырар;

— планнаашкын системазынга экономиктиг хөгжүлдениң болгаш күрүнениң моон программаларының стратегтиг перспективазының ажылдап кылыышкынынче кирер, экономиканың дорт эвес башкарылгазын күрүне чагыгларын, өртек, элээшкин шүүдели, каайлы политиказы, үндүрүглер, чээли дээш хуулар база өске-даа чүүлдер дамчыштыр чорудар;

— рубльдиң орнаттынгыр болурунче шилчиирин, экономиканың делегей рыногунче ажык болурун хандырар, бүдүрүлгелерниң даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулгазынга таарымчалыг байдалдарны; даштыкы капиталды, депшилгелиг технологияларны дүрген киирерин болгаш рынокту хандырар сорулга-биле хаара тудар.

Рынок болгаш камгалал механизмнери. Рынокче шилчилге дээрге анаа бодунда сорулга эвес, а социал айтырыгларны шиитпирлээриниң аргазы дээрзин барымдаалавышаан база ол шилчилгениң туруп болур багай уржуктарын өөренип көрбүшаан, СЭКП-ниң саналдаары болза:

— бараалнар болгаш ачы-дуза чедирилгези дээш саарылга өртектерин эде көөрү-биле холбашкан чоннуң чидириглерин дуглаар; хереглел өртектериниң өзүлдезиниң аайы-биле чоннуң акша орулгазының демдеглелиниң ээлгир системазын киирер;

— ажылдыг болурунуң, ажылга тургузарының база мергежил солуурунуң талазы-биле деткимчениң дээштиг механизмин тургузар; түр када ажыл чок турар үеде, мергежил солуурунуң үезинде дузаламчы төлевирин киирер;

— рынок харылзааларын башкарарының хоойлуларын сагыырынга хөй-ниитиниң база күрүне контролюнуң хандырылгазын чедип алыр.

Аграр политика. Маңаа партия дараазында принциптерни барымдаалап турар:

— черни баш билир эргезин улус депутаттарының Советтеринге тыпсыр талазы-биле туржур, а черни баш билириниң болгаш ажыглаарының эргезин — күрүне, коллективтиг база хуу ажыл-агыйларга бээр.

— экономиктиг харылзааларга хоорай биле кѳдээниң дең болурун хандырар;

— черге ажыл-агый чорударда кандыг-даа бол, айтыышкын бээрин болгаш чагырып дужаарын болдурбас, тараачынның боду хостуг шиитпирлээринге бүзүрээр; хөй-ниитиниң—колхоз болгаш совхозтуң—база хуу, өг-бүле, аренда ажыл-агыйын хөгжүдеринге дең аргаларны тургузар;

— агроүлетпүр комплекизиниң материал-техниктиг баазазының мурнады хөгжүлдезин ажыл-агый чорудулгазының бүгү хевирлерин барымдаалап хандырар.

— кѳдээ чурттакчының болгаш азы аңаа чурттаксаан кижи бүрүзүнүң боду бажыңныг база кажаа-хериминиг болурунга бар аргаларны тургузар; кѳдээниң социал тудуг-сууруун экижидер, черге ажыл чорударын социал көрүштүг болгаш экономиктиг дээштиг болдурар.

ЧОННУҢ ЁЗУЛУГ ЭРГЕ-ЧАГЫРГАЗЫНЧЕ

Хамааты ниитилел болгаш эрге-хоойлулуг күрүне. Партия дараазында чүүлдер дээш туржур:

— кижи күрүне дээш эвес, а күрүне кижи дээш туруп турар, хамааты ниитилелди хевирлээри бүгү социал бөлүктер болгаш ниитилежилгелер хоойлу биле магадылаттынган эргелиг болур болгаш боттарының сонуургалдарын илередир база камгалаар ылаптыг аргалыг болуру;

— кандыг-бир аңгының, партияның, бөлүктүң, удуртур бюрократияның кара тура аажылаашкынын болдурбас эрге-хоойлулуг күрүнени быжыглаар: бүгү хамаатыларның күрүне болгаш хөй-нити херектеринге киржир аргазын хандырар; күрүне болгаш хамаатылар демократтыг ёзу-биле хүлээп алдынган хоойлунуң мурнунга база бүгүдениң хоойлу мурнунга дең эргелии-биле чергелештир аразында харыысалгалыг болуру;

— ниитилел-политиктиг организацияларның Конституция ёзугаар хостуг маргылдажыры;

— бүгү-ниитиниң, дорт, дең соңгулда эргезиниң принциптерин киирери дээш.

Демократияны чүгле эргелер болгаш хостуг аажылал эвес, олар-биле чарылбас тудуш харылзаалыг хамааты бот-харыысалга, хоойлу-дүрүмнериң чайгылыш чок сагыыры болгаш бот-контроль кылдыр база билип турар бис.

Эрге-чагырганы хоойлу үндүрер, күүсекчи болгаш суд кылдыр аңгылаары хемчээл чок бүрүн эргелерден баш эттенириниң, эрге-чагырганы соора ажыглаарын болдурбазының магадылалын тургузар, эрге-чагырга болгаш харыысалга адырларын тодазы-биле аңгылаар арганы бээр. Партия дараазында чүүлдер дээш туржуп турар:

— хоойлу үндүрериниң чорудулгазының демократчыдылгазы болгаш ажык-чарлыы; бүгү деңнелдериниң Советтериниң норма-хемчээл тургузар болгаш контрольдаар хүлээлгелериниң бүрүнү, оларның идегелдиг, быжыг саң-хөө болгаш материалдыг баазазын хевирлеп тургузары;

— ажыл-чорудулгазының дугайында күүсекчи-шиитпирлекчи органнарның Советтер мурнунга чыл бүрүде отчёттары; күүсекчи эрге-чагырганың ажыл-чорудулгазын хынаар хоойлунуң хемчээлинге хөй-нити контролю;

— судтуң болгаш прокуратураның кымдан-даа хамаарышпас чоруу, ниитилелге оларның эрге байдалын бедидери, шүүгү чорудулгазының хоойлужудулгазын сайзырангайжыдары, буруу бадыткаттынмаанда буруулуг деп санавас дугайында дүрүмнү болгаш шиидилге болгаш камгаланыр эргелерни шыңгызы-биле сагыыры;

— шилилгелиг үндезинге хевирлеттинип тургустунар, соңгулдалыг органнарга болгаш хөй-ниитиге хоойлу-дүрүмге дүүштүр контрольдадыр шимченгир, амгы үениң негелделери-биле дүгжүп турар күрүне аппарадын тургузары.

ЧУРТТУҢ АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУУ

Чепсектиг үскүлежиишкиннерниң айыылы туруп турда, чуртка идегелдиг камгалал херек. Партия дараазында чүүлдерни эргежок чугула деп санап тур:

— чаа камгалал доктриназынга болгаш камгалалдың өй-тавында четчириниң принцивинге, шериг тургузуунга шынар негелделерин колдадырынга үндезилеттинген шериг реформазын чорударын;

— чурттуң камгалалының болгаш айыыл чок чоруунуң, Чепсектиг Күштерни тургузарының, белеткээриниң болгаш ажыглаарының принципиалдыг айтырыгларын чүгле ССР Эвилелиниң эрге-хүлээлгезинге арттырарын;

— шериг албанныгларның болгаш оларның өг-бүлелериниң социал камгалалын (шериг албанныгларның амытынының болгаш кадыкшылының камгаладылгазын киириштир) быжыглаарын база амыдырал байдалдарын экижидерин;

— шеригни чүгле дорт хереэнге, хоойлужудулгага долузу-биле дүгжүп турар кылдыр ажыглаарын;

— камгалал органнарының дээштиг политиктиг удуртулгазы болгаш эрге-чагырганың үстүкү органнарынга шериг ведомствозунуң контрольдуг болуру ооң ажыл-чорудулгазының болдунар-ла ажык-чарлыг чоруу күрүнелер аразында ынаныштыг байдалдың чедип алдынган деңнелинге барымдаалаттынган болдурарын;

— хууда составка СЭКП-ниң идейлиг салдарын Чепсектиг Күштерде партия организацияларын болгаш коммунистерни дамчыштыр күштелдирерин;

— конверсияның күрүне программазын боттандырарын болгаш ажылчыннарның социал камгалалын хандырбышаан, хосталып турар күчүлерни хамааты бүдүрүлгеге ажыглаарын.

Амгы байдалдарда иштики херектер болгаш күрүнениң айыыл чок чорук органнары конститустуг тургузугну камгалаарының, ниитиниң корум-чурумун тударының эргежок чугула институду болуп артпышаан, хоойлунуң хемчээлинге болгаш эрге-чагырганың соңгулдалыг органнарының контролюнуң адаанга ажылдаар ужурлуглар. Хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның ажылдакчыларының профессионал белеткелиниң деңнелин бедидери, материалдыг хандырылгазын экижидери чугула.

ТУСКАЙ ДОГУННААН РЕСПУБЛИКАЛАРНЫҢ ЧААРТЫНГАН ЭВИЛЕЛИНЧЕ

Улустарның эки тура эвилели дээш. Дашкаар чүткүлдүг угланыышкыннарның нептерээшкиннерин чүгле улустар болгаш национал-күрүне тургузугларының аразында удур-дедир харылзааларының демократчыдылгазының, бүгү девискээрлерниң экономиказының болгаш чаңгыс аай бүгү-эвилел рыногунуң чедиишкиниг хөгжүлдезиниң үндезининге болдурбайн барып болур деп, СЭКП санап тур. Партия нацияларның бот-башкартынылга эргезин шуут аңгыланыышкынга чедир хүлээп көрүп турза-даа, ССРЭ-ден үнүп чоруп болур эргени ындыг үнүүшкүннүң чогумчалыын барымдаалап турар. Улустарның боттарының эрге-ажыктарынга болгаш делегей болуушкуннарының каттыжыышкынче угланыышкынынга даянып, деңдески хөгжүлделиг хөй националдыг күрүне боор чаартынган Эвилелдиң чаңгыс аай бүдүн болурун арттырары чугула деп, ол санап турар. Чурттуң бүгү нацияларының болгаш улустарының найыралы база интернационалчы чаңгыс эви дээш партия туржуп турар.

Эвилелдешкен республикаларның тускай догуннаашкынын быжыглаарынче угланыышкынны чорудар. Республикаларның бот-боттарының аразында болгаш Эвилел-биле нити харылзааларының политика болгаш хоойлу-дүрүм талазы-биле хөй янзылыг боор болурун, бүдүрүлгелерниң экономиктиг бот-тускайлаң чоруунуң үндезининге оларның ажыл-агый харылзааларының хөй хевирлиин ол сүмелеп, саналдап турар.

Автономнуг республикаларның, автономнуг областарның болгаш округтарның конституцияжы статузун бедидери, эргелерин калбартыры дээш СЭКП туржуп турар.

Бүгү нацияларның болгаш улустарның хөгжүлдезинге таарымчалыг байдалдарны тургузары эргежок чугула деп партия санап тур:

— административ-девискээр статузу чок ниитилежилгелерниң культура-национал эрге-хоойлу магадылалын, ССР Эвилелиниң болгаш республикаларның күрүне эрге-чагырга органнарынче хоойлулар төлевилелдери киирип болур, ол органнарга улуг хемчээлдиг төлээлерлиг болур оларның эргезин быжыглаар;

— эвээш санныг улустарның чурттаар оран-бойдузун камгалаарынга, чогумчалыг хөгжүлдезин хандырар байдалдары катап тургузарынга идиг болур ужурлуг экономиктиг, эрге-хоойлу, экологтуг хевирлиг хемчеглерни соңгаарладыышкын чок дарый алыр;

— эрткен үелерде шөлүттүрген турган улустарның төөгү ёзугаар төрээн черинге азы чаңчыл болган чурттап келген черлеринге чурттаар эргезин, ооң-биле кады хамаатыларның төөгүлүг төрээн черинче даштыкыдан ээп кээр эргезин бадыткаар.

Кижиниң эргелери болгаш нацияларның эргелери. СЭКП дараазында чүүлдер дээш туржуп тур:

— кижи бүрүзүнүң эргелерин эң кол деп хүлээп ап, ол эргелерни чайгылыш чок болгаш чугаажок хандырганда нацияларның эргелерин калбартыры дээш:

— оларның аймак-сөөкке хамаарылгазы дээш хамаатыларының дең эргелиг эвес чоруун болдуруп болур кандыг-бир хоойлу-дүрүм нормаларының болгаш хоойлуларының туруп болурунга удур туржуп, хууда бот-башкарылгага шилип алыышкынының долу хосталгазы дээш:

— республикаларның хоойлу-дүрүм нормаларын болгаш хоойлуларын хүлээп ап турар үеде чурттакчы чоннуң бүгү этнонационал бөлүктериниң культурлуг чаңчылдарын болгаш эрге-ажыктарын хүндүлээри дээш.

КИЖИ ТӨРЕЛГЕТЕННИҢ ТАЙБЫҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИНЧЕ

ССРЭ-ниң даштыкы политиктиг стратегиязы тайбыңның, кады ажылдажылганың, демнежилгениң, депшилгениң болгаш гуманизмниң идеяларындан үнер; бистиң иштики эде тургустунуушкунувустуң чорудулгаларынга, делегей байдалын чогумчудуп доктаадырынга бар-ла аргалар-биле идиг бээри чугула деп, партия санап тур.

Даштыкы политиканың угланыышкыннары. Бүгү-ниити айыыл чок чорукту быжыглаар сорулга-биле партия дараазында чүүлдер дээш туржуп турар:

— чурттар аразының харылзааларының чогумчалыг эгелээн демилитаризациязын шиитпирлии-биле уламчылаар; камгаланырынга өй-тавында четчириниң хемчээлинге чедир боо чепсекти болгаш чепсектиг күштерни кызырар; делегей практиказындан күш ажыглаарын болгаш дөгээрин долузу-биле чок кылыр; шериг удур туруушкунун ам-даа чавылдырар, ооң соонда — шуут чок кылыр дээш;

— үскүлежиишкиннерни болгаш делегей байдалының чогумчалыг эвес чоруун болдурбас дээн бүгү талаларның эрге-ажыктарының балансызының үндезининге айыыл чок чоруктуң бүгү-нити болгаш девискээр структураларын тургузар дээш;

— социал-политиктиг шилип алыышкынның хосталгазын, тускай догуннаашкынны болгаш хамаарышпас чорукту, делегейниң бүгү чурттары-биле кады ажылдажылганы база демнежилгениң хөгжүлдезин магадылаар хоойлу-дүрүм баазазын күрүнелер аразында харылзааларже киириштирери дээш:

— совет-америк харылзааларны моон-даа соңгаар чогумчудар болгаш оларны боттуг кады ажылдажылганың агымынче киирер; нити-европа чорудулгазынга Европаның төөгүге аңгыланып-чарлырын болдурбазынга идепкейлиг киржир; Чөөн Европаның бүгү чурттары-биле политиктиг болгаш экономиктиг кады ажылдажылганың чаа хевирлериниң хөгжүдер; КУР-биле харылзааларда таарымчалыг угланыышкыннарны бүгү талалыг быжыглаар; ону тайбыңның болгаш кады ажылдажылганың зоназы болдурар сорулга-биле Азия-Оожум океан девискээринге идепкейлиг политика; девискээр үскүлежиишкиннерин политиктиг аргалар-биле таарыштырарынга киржилге; кая-даа каттышпазының шимчээшкини-биле демнежилге, хөгжүп орар чурттар-биле кады ажылдажылга дээш.

Чурттар аразының кады ажылдажылгазының чаа шынарынче. Кижи төрелгетенниң мурнунда туруп турар нити айтырыгларны шиитпирлээринге улустар аразының каттыжыышкынының бүгү кежигүннериниң күжениишкиннерин каттыштырарын эргежок чугула деп, партия санап тур.

Ол дээрге:

— агаар-бойдусту экижидер болгаш экологтуг халапты баш удур болдурбас талазы-биле бир демниг идепкейлиг хөделири;

— бөмбүрзектиң янзы-бүрү черлериниң хөгжүлдезинде аш-чутту, массалыг хамчыкты, аар аарыгларны, наркоманияны, делегей терроризмин, кризистиг диспропорцияларны ажып эртер талазы-биле делегей ниитилежилгезиниң күжениишкиннеринге бистиң чуртувустуң киржилгези;

— делегейниң ажыл-агый харылзааларын интенсивтиг калбартыры, эртем-техниктиг болгаш экономиктиг солчулгаларга, гуманитарлыг талага харылзааларны хөгжүдеринде моондактарны чайладыры;

— кижи төрелгетенниң келир үези дээш төөгүлүг харыысалганың туружунда турар бөмбүрзектиң бүгү организациялары-биле тус-тус девискээрлер болгаш делегей хемчээлинге бир демниг хөделири база кады ажылдажыры дээш туржуру-дур.

СЭКП ажылчын шимчээшкининде болган төөгүлүг аңгыланыышкынны ажып эртери дээш, коммунистиг, социалистиг, социал-демократтыг, национал-демократтыг партиялар-биле база тайбыңның, демократияның болгаш социал депшилгениң туружунда турар бүгү организациялар болгаш шимчээшкиннер-биле кады ажылдажылганы хөгжүдери дээш туржуп турар.

ПАРТИЯНЫ ЧААРТЫРЫ

Хөй чылдарда чагырып дужаар системаның төвү боор тургаш, партия боду улуг хажыдыышкыннарга таварышкан. Эмин эртир төпчүдүлге, шүгүмчүлекчи саналдарны хөме базып турганы партияның иштики харылзааларынга багай салдарны чедирген. Элээн хөй партийжи удуртукчуларның идея болгаш мөзү-шынар талазы-биле үүлгедиглери кончуг улуг хораны чедирген.

Башкарыкчы партия болур СЭКП чуртта тургустунуп келген байдал дээш политиктиг болгаш моральдыг харыысалганы хүлээр апаар деп, съезд санап тур. Чурттуң партия-күрүне удуртулгазының болдурган частырыгларын ол боду ажыы-биле чугаалаан, сталинчи кем-херек үүлгедиишкинин, кижиниң эргелерин каржызы-биле үреп турганын буруу шапкан. Ындыг болзажок эрткен үениң ак сеткилдиг коммунистериниң, ол ышкаш амгы салгалдың адынга хамаарыштыр барымдаа чок буруудадыышкынынга съезд шиитпирлиг удурланып тур. Миллион-миллион коммунистер чонунга харам чок бараан боор, карак кызыл ажылдап, Төрээн чуртунуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш эрес-маадырлыг тулчуп турган. СЭКП-ге депшилгелиг күштер кезээде ажылдап турган, шынап-ла, ындыг күштер эде тургустунуушкунну эгелээн болгаш баштап турар.

СЭКП политиктиг болгаш идеологтуг тергиидээшкинден, күрүне болгаш ажыл-агыйны эргелеп башкарар органнарның ажылын солуп кыла бээринден шиитпирлии-биле ойталап турар. Чаартылгаларның хөгжүлдези СЭКП-ни ажылчын аңгының, тараачыннарның болгаш интеллигенцияның үндезин эрге-ажыктарын илергейлеп база камгалап турар ёзулуг-ла политиктиг партия, хамааты ниитилелдиң байдалдарында ажылдап турар партия болдурарын дүргедедирин негеп келген.

НИИТИЛЕЛГЕ ПАРТИЯНЫҢ РОЛЮ

СЭКП ниитилел хөгжүлдезиниң айтырыгларын шиитпирлээринге бодунуң практиктиг ажыл-чорудулгазы, боттуг көрүүшкүнү-биле ниитилел-политиктиг өске-даа күштерниң хостуг чарыжынга политиктиг баштың болур эргени камгалап арттырары дээш туржуп турар политиктиг организация апар чыдар.

Партия дараазында хүлээлгелерни боттандырар:

Теория талазы-биле. Ниитилел хөгжүлдезиниң объективтиг угланыышкыннарын эртемге үндезилеп анализтээриниң, ооң перспективаларын теория-биле тодарадып үнелээриниң, янзы-бүрү социал бөлүктерниң эрге-ажыктарын илередириниң болгаш барымдаалап көөрүнүң үндезининге ол социалистиг чаартылганың стратегиязын болгаш тактиказын, социал-экономиктиг, политиктиг болгаш өске-даа программаларны ажылдап кылыр.

Идеология талазы-биле. Партия бодунуң мировоззрениезин болгаш мөзү-шынар талазы-биле үнелиг чүүлдерин камгалаар, бодунуң программныг сорулгаларын болгаш политиказын пропагандалаар, хамаатыларны СЭКП-ниң талазынче болгаш хүрээлеңинче хаара тудар.

Политика талазы-биле. СЭКП массалар, күш-ажылчы коллективтер ортузунга хүн бүрүде ажылдаар, хөй-нити организациялары болгаш шимчээшкиннери-биле бир демниг хөделиишкинни тургузар, эрге-чагырганың бүгү чадаларының органнарының соңгулдаларынга мандат дээш демисежир болгаш тиилелгени чедип алган таварылгада чогуур күүсекчи органнарны тургузар, парламентижи ажыл-чорудулганы чорудар, бодунуң соңгулда мурнунуң программазын күүседир.

Организакчы ажыл талазы-биле. СЭКП бодунуң программныг айтыышкыннарын болгаш шиитпирлерин боттандырары-биле организакчы ажылды чорудар. Кадрлар-биле ажылга партия ужур эдерер чоруктардан болгаш номенклатура барымдаалаар чоруктардан ойталаар. Күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылга органнарынга кадрлар талазы-биле шиитпир хүлээп алырының бүрүн эргези ук органнарга хамааржыр, а партияның бодунга ол айтырыгны үстүкү черлерден партия организацияларынга, бүгү коммунистерге дамчыдып бээр.

Амгы байдалдарда Советтерниң бүгү чадаларынга партия фракцияларын болгаш партиялар аразының блоктарын тургузары чугула апарган, коммунистер оларга киржип тура боттарының соңгукчуларының күзел-сорууң болгаш СЭКП-ниң программныг сорулгаларын удуртулга болдурар.

ПАРТИЯНЫҢ ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГАЗЫ

СЭКП партияның иштики харылзааларын ханызы-биле демократчыттпаан шаанда ниитилелге бодунуң ролюн күүседип шыдавас.

СЭКП чагырып дужаар системаның шыңгыы төпчүдүлгениң байдалдарында тургустунуп келген демократтыг централизмниң ол хевирин шиитпирлии-биле хүлээвес, демократтыг принциптерни—соңгулдалыг болгаш солуур чоруктарны, ажык-чарлыг болгаш отчёттуг болурун, эвээжиниң хөйүнге чагыртырын, эвээжиниң, ооң иштинде массалыг информацияның партия органнарынга, бодунуң үзел-бодалы дээш туржур эргезин камгалаар.

Партияга демократчыдылга нити-партийжи болгаш девискээрлер аайы-биле дискуссияларның болгаш референдумнарның дузазы-биле СЭКП-ниң политиказын хевирлеп тургузарынга ооң бүгү кежигүннериниң болгаш структураларының киржирин; чамдык коммунистерниң болгаш бөлүктерниң платформаларга боттарының үзел-бодалдарын илередирин; партияның бүгү органнарының ажылынга коллективтиг болгаш ажыт-чажыт чок болурун, шүгүмчүлелдиң хостуун барымдаалаар. Партияның иштики харылзааларының болгаш ажыл-чорудулгазының ханы эде тургустунуушкуну СЭКП хүрээлениниң демократтыг чаңгыс эвин хандырарынче, фракциялар аайы-биле аңгыланып чоруй баарын болдурбазынче угланган.

Партияның хүрээлеңинге чаа күштерни киирип алыры, ооң составын аныяксыдары СЭКП-ниң чаартылгазының чугула фактору болур.

СЭКП-ниң үндезини—эге организациялар. Олар тодаргай байдалдарга дүүштүр ажыл-чорудулгазының сорулгаларын болгаш хевирлерин, боттарының органнарының база аппарадының структуразын база санын, хуралдар эрттирериниң хуусаазын болгаш чурумун, политиктиг акциялар кылырын бот-тускайлаң тодарадыр. СЭКП хүрээлеңинге кежигүн киирип алырын шуут шиитпирлээр эргелиг. СЭКП Уставында көрдүнгенин ёзугаар боттарының бүрүн эргелеринге дүүштүр оларның хүлээп алган шиитпирлерин үстүкү органнар өскертип болбас.

Партия тургузуунуң девискээр-бүдүрүлге принцивинге чаартылганы кылыры негеттинип турар. Бүдүрүлге болгаш өске-даа коллективтерде партия организацияларын хевээр арттырбышаан, чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле боор турар соңгулда мурнунуң демиселиниң күштелип турар ужур-утказын барымдаалап көргеш, девискээрлерниң күштүг болгаш ажылгыр эге организацияларын калбартырынче кичээнгейни углаар. СЭКП кежигүнү ажылдаар чериниң аайы-биле эге организацияны—бүдүрүлге, девискээр азы оон-даа өске—шилип алыр эргелиг. Тускай сорулгалыг, мергежил болгаш өске-даа эрге-ажыктар талазы-биле бир чергелиг структураларны—партия клубтарын, парторганизациялар секретарьларының чөвүлелдерин болгаш өске-даа каттыжыышкыннарны тургузарын болгаш оларның ажыл-чорудулгазының хостуг болурун хандырар.

Армияда, КАК-та, ИХМ-де коммунистерниң партия кежигүнү болур болгаш партия организациялары база ол ышкаш политиктиг ажыл-чорудулганың өске-даа хевирлерин тургузар эргезин казырын шын эвес деп санап тур. Ынчалзажок күрүне-административтиг органнардан, ылаңгыя Чепсектиг Күштерниң, ИХМ-ниң болгаш КАК-тың хууда составының мораль-политиктиг кижизидилгезин боттандырып турар шериг-политиктиг органнардан ол организациялар аңгылаттынган турар ужурлуг.

Партия комитеттериниң секретарьларынга, партийжи шуулганнарның делегаттарынга кандидаттарны дорт, колдуунда-ла шилилгелиг, чажыт бадылаашкынныг, хостуг депшидерин съезд негеп турар. Соңгулдаларның тодаргай чурумун коммунистер шиитпирлээр.

Партийжи контроль база демократтыг байдалдыг турар ужурлуг. Төп контроль органы, республикаларның, крайларның, областарның, округтарның, хоорайларның, районнарның контроль органнарын тускайлаң соңгуур. Олар партия комитеттеринден хамаарышпас, оларны соңгаан чүгле съездилерге болгаш конференцияларга отчёдун бээр.

Салдынган сорулгаларны шиитпирлээр төлээде, соңгулдалыг партийжи орган бюджетке дүүштүр организастыг болгаш консультативтиг хүлээлгелерни күүседир аппаратты тургузар.

Тускайлаң чорук болгаш чаңгыс эп. ССР Эвилелиниң чаартылгазының чорудулгазының үезинде эвилелдешкен республикаларның компартияларының тускайлаң чоруу хандыртынган турар ужурлуг. СЭКП-ниң үндезин Программазының болгаш Уставының принциптериниң баазазынга партияның чаңгыс эвин ол тускайлаң чорук таарыштыр холбаштырып турар. Олар боттарының программныг болгаш нормативтиг документилерин ажылдап кылыр, аңаа дүүштүр олар боттары политиктиг, организастыг, кадрлар талазы-биле, парлалга болгаш саң-хөө ажыл-агый айтырыгларын шиитпирлеп, күрүне тургузуушкунунуң, республикаларның социал-экономиктиг база культура хөгжүлдезиниң талазы-биле партияның угланыышкынын чорудуп, өске-даа, соң иштинде даштыкыда-даа партиялар болгаш хөй-нити шимчээшкиннер-биле харылзааны боттандырар. Эвилелдешкен республикаларның компартияларының удуртукчулары СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң составынга кирер. Партияның удуртур төп органнарының шиитпири-биле чөпшээрешпейн барган таварылгада, республиканың Компартиязының ТК-зы айтырыгны СЭКП ТК-ның Пленумунга азы ТК-ның болгаш СЭКП-ниң ТКК-зының каттышкан Пленумунга чугаалажырын негээр эргелиг.

ПАРТИЯ БОЛГАШ ХӨЙ-НИИТИ ОРГАНИЗАЦИЯЛАРЫ

Социалистиг ут-шиглиг шимчээшкиннер болгаш организациялар-биле кады ажылдаарынче, идей-политиктиг депшилгелиг бүгү-ле агымнар-биле чугаалажырынче болгаш дең эргелиг харылзааны быжыглаарынче СЭКП чүткүүр. Оларның-биле политиктиг блоктарны тургузарынга партия белен.

Хоойлуга дүүштүр ажылдап турар массалыг шимчээшкиннерге СЭКП кежигүннери киржир. Ынчалзажок шовинизмни, национализмни, расизмни, антисоциалистиг идеяларны пропагандалап турар өске партияларга, а ол ышкаш организацияларга коммунистерниң кежигүн болурун таарышпас деп, партия санап тур.

Ажылчыннар болгаш тараачыннар шимчээшкиннериниң катап тургустунарынга, интеллигенцияның хөй-нити идепкейин хөгжүдеринге СЭКП идигни бээр.

СЭКП профэвилелдериниң чаартынып турарынга байыр чедирбишаан, ажылчы чоннуң эрге-ажыы дээш идепкейлиг ажылдаарынче, оларның эргелерин болгаш хосталгаларын камгалаарынче оларның чүткүлдүүн деткип турар.

Комсомолду тускайлаң ниитилел-политиктиг коммунистиг организация кылдыр СЭКП көрүп, партияның политиказын ажылдап кылырынга болгаш боттандырарынга дорт киржирин ооң манап турар. Партия болгаш комсомол организациялары боттарының харылзааларын политиктиг эвилелчилер кылдыр тургузарынга өөренир ужурлуг. Аныяктарның чаа организацияларының тыптып тургустунарын кичээнгейлиг көөр, социалистиг болгаш нити гуманистиг угланыышкынны оларга хевирлээринге, чоннуң салым-чолунга хамаарылгалыг болурунга аныяктарны кижизидеринге идигни бээр херек. Аныяктарның айтырыгларынче шиитпирлиг ёзу-биле көрнүрүнче бодунуң бүгү-ле организацияларының кичээнгейин СЭКП угландырып тур. Ону партияның бодунуң эрге-ажыктары негеп турар: аныяктар чокта ооң келир үези чок.

* * *

СЭКП-ниң чаа Программазын хүлээп алгыжеге чедир коммунистерниң, партия организацияларының, партия органнарының боттарының практиктиг ажылынга удуртулга болдурган турар ужурлуг СЭКП-ниң идея-теоретиктиг туружу болгаш политиктиг сорулгалары ындыгдыр. Эде тургустунуушкун дээш, бистиң ниитилелдиң чаартынышкыны дээш туржуп турар чурттуң демократтыг бүгү-ле күштери ону деткээн турар дээрзинге съезд бүзүреп тур.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVIII съездизиниң

РЕЗОЛЮЦИЯЛАРЫ

СЭКП-ниң массалыг информация чепсектериниң дугайында

Чаартылганың, демократчыдылганың чорудулгаларының калбарыышкынынга, бистиң амыдыралывыстың нормазы кылдыр ажык чарлыг чоруктуң быжыглаттынып бадыткаттынарынга партийжи парлалга улуг рольду ойнаан. Чугула партия болгаш күрүне шиитпирлериниң, чамдык хоойлуларны хүлээп алырының, амыдыралга эргежок чугула чазак программаларын ажылдап кылырының эгелекчилери журналистер болганнар.

Ынчалза-даа партийжи парлалганың эде тургустунуушкунуң темпилери болгаш утказының ханызы ниитилелде болуп турар өскерлиишкиннерге долузу-биле дүүшпейн, болуушкуннардан чыдып каап, социализмге болгаш эде тургустунуушкунга удур күштерниң хөделиишкиннери идепкейжип келирге бодунуң дайынчы шинээзин, чамдык таварылгаларда принципиалдыг чорууп чидирип турар.

Төпте болгаш чер-черлерде чамдык партийжи үндүрүлгелер чаа нарын айтырыгларның база бергелерниң мурнунга аймааралын көргүзүп турар. Партия солуннарының болгаш журналдарының арыннары чамдыкта СЭКП-ге дүүшпес бодалдарны пропагандалаарынга, Советтер чуртунуң төөгүлүг эрткен оруун, бистиң Төрээн чуртувустуң хамаарышпас чоруу болгаш хосталгазы дээш партияның база чоннуң маадырлыг демиселин хажыдып көргүскен чүүлдерни парлаарынга ажыглаттынып турар. Чоннуң сагыш-сеткил болгаш мөзү-шынар байлактарынче, ооң патриотчу болгаш интернационалчы чаңчылдарынче, Совет Армияга, хоойлу-дүрүм камгалаар органнарга хүндүткелинче халдаашкын кылып турарларга чогуур харыы бердинмейн турар.

Ол бүгү СЭКП-ниң бодунуң политиказын тайылбырлаар болгаш боттандырар аргаларын кызырып турар. Партийжи парлалганың чаартылганы, партияны болгаш ниитилелди сырый каттыштырарының организакчызы болур ролю кошкап орар. Ол болуушкуннарга ам дээрезинде СЭКП ТК, эвилелдешкен республикаларның компартиялары, партияның төп үндүрүлгелери чогуур үнелелди бербээн.

1. Хөй партияларлыг системаның тыптып кээп турарының байдалдарында Коммунистиг партияга дараазында чүүлдерни боттандырып шыдаар парлалга херек деп съезд санап тур:

— социализмниң идеалдарын болгаш үнелиг чүүлдерин, эде тургустунуушкунның сорулгаларын болгаш алыс үзелдерин, Советтерниң бүрүн эрге-чагыргазын, социалистиг шилип алыышкынның үндезининге ниитилелдиң демократтаашкынын, эрге-хоойлу күрүнезиниң тургустунуушкунун камгалап шыдаар;

— эде тургустунуушкун чорудулгаларын, ниитилел хөгжүлдезиниң чаартыкчы идеяларын шын, чөптүг чырыдып, маңгысталчак чоруктуң болгаш бөлүк эгоизминиң кандыг-даа хевирлеринге удур туржуп шыдаар;

— эде тургустунуушкунга, партийжи амыдыралдың чайгылыш чок демократчыдылгазынга идиг берип, бодунуң арыннарынга СЭКП-де аңгы-аңгы угланыышкыннарны, ээзин болганнарның туружун, ниитилел айтырыгларын шиитпирлээриниң хөй хевирлиг аргаларын киириштир, ооң-биле кады ол угланыышкыннарның база аргаларының ужур-утказын шыңгыызы-биле сайгарбышаан, чырыдып шыдаар;

— ниитилелде, күрүнеде болгаш ылангыя партияда таарымча чок чүүлдерге удур принципиалдыг база чидиг-биле туржуп, коммунистерниң мөзү-шынарының арыг болуру дээш демисежип шыдаар;

— партияның идейлиг болгаш организастыг чаңгыс эвин камгалап, ону аңгылап, чарар дээн хөөннерге удур шиитпирлиг-биле туржуп шыдаар. Боттарын партийжилер бис деп санап турар хирезинде чамдык журналистерниң партийжи үндүрүлгелерни СЭКП-ге оң-даа, солагай-даа таладан удур турар күштерниң чепсээ болдурар дээн оралдажыышкыннарын таарымча чок чүүлдер деп санаар.

2. Хөй-нийти шимчээшкиннери болгаш организациялары-биле бодунуң ажылын кереэлиг хамаарылгаларның үндезининге ССРЭ-ниң Күртелерадиозу тургускан турар күзел-бодалын съезд илергейлеп тур. СЭКП-ниң болгаш ооң политиказының айтырыгларының талазы-биле доктаамал телевидение программазын төпке база чер-черлерге тургузар дээш съезд туржуп тур.

СЭКП-ниң район, хоорай, область, край органнары — массалыг информация чепсектерин эргежок чугула апарганда тургузар дээнин съезд деткип тур.

3. Ажыл-агыйы чорудулгазының бүдүрүлге дугайында хоойлуда көрдүнген чаа хевирлерин редакция-парлалга херээнге калбаа-биле ажыглаарын, партийжи үндүрүлгелерниң реклама-коммерция ажыл-чорудулгазын көскүзү-биле калбартырын, кереэ системазын дидими-биле шиңгээдип алырын сүмелеп тур. Моон соңгаар бодунуң парлалга баазазынга үндүртүнүп турар партийжи эвес үндүрүлгелер-биле экономиктиг харылзааларын партия хоойлу ёзугаар көрдүнген нормаларга дүүштүр чорудар сорулгалыг.

Эрге-хоойлу болгаш экономика талазы-биле онза камгалалды негевейн-даа турза, СЭКП ооң-биле кады партияны бодунуң парлалга баазазы чок болдурар дээн негелделерни хүлээп албайн, буруу шаап турар.

4. Партия комитеттериниң болгаш массалыг информация чепсектериниң харылзааларын көскүзү-биле калбартырын база доктаамал хүн бүрүнүү болдурар сорулганы съезд салып тур. Партия комитеттериниң болгаш оларның парлалга органнарының аразында харылзааларга күүселдениң шуут негелдези болгаш аппаратчы албадалы турбас ужурлуг. Олар политиктиг кады хөделиишкинниң, чогаадыкчы кады ажылдажылганың үндезининге тургустунар ужурлуг. Партия комитеттери, хамыктың мурнунда СЭКП ТК бедик мергежилдиг партийжи журналистерниң белеткелин, ажыл төлевири, оларның ажылының болгаш амыдыралының байдалдары дээш онза кичээнгей салыр ужурлуг.

Редколлегияларның бөлүглежилге-мергежил аайы-биле башкаланчак чоруун ажып эртер, партийжи парлалганың ажылынга хөй-нийтиниң бодалының салдарын күштелдирер сорулга-биле партия комитеттериниң хевирлеп тургузары редакция чөвүлелдеринге эргежок чугула апарган таварылгаларда редакция ажылдакчылары-биле кады хүндүткелдиг, ат-алдарлыг ажыл-ишчилерни, ажыл-агыйы ажылдакчыларын, эртемниң болгаш культураның көскү ажылдакчыларын киирери ажыктыг болур. Ындыг состав-биле олар боттарының үндүрүлгелериниң угланыышкынын улам билдилиг болгаш шын тодарадып шыдаарлар.

Амгы байдалдарда партийжи парлалга чаңчыл болган, шоюккан чүүлдерден, дужааксаар, өөредиксээр хөөннерден долузу-биле хосталыр ужурлуг. Партийжи үн чагырыкчы аянның күжү-биле сагыш-бодалга болгаш чүректерге чедиртинер эвес, а тайылбырларның быжырымчалыының, кижилерниң сагыш човаашкыны болгаш күзелдери-биле дүүшкек, чаңгыс аянныг болуруның ачызында чедип алдынар ужурлуг.

СЭКП-ниң, ооң органнарының журналистер-биле чаа харылзаалары — ол дээрге парлалга болгаш массалыг информацияның өске-даа чепсектериниң дугайында хоойлуну хүндүлеп көөрүнге тургустунар харылзаалар-дыр. Хөй-нийти, профэвилел болгаш аныяктар үндүрүлгелеринге салдар айтыышкыннарның эвес, ат-алдарның, хүндүткелдиң күжү-биле чедиртинип болур.

Демократтыг национал политика — эки тураның эвилелинче, улустар аразынга тайбыңче болгаш найыралче орук

СЭКП-ниң XXVIII съездизи бистиң улустарның эвилелиниң шыңгыы кризиске таваржып турарын демдеглеп тур. ССРЭ-де национал айтырыгларының чидигленгени болгаш шиитпирлеттинмейн турары эгелеттинген демократтыг чорудулгаларга боттуг кыжаныышкынны болдуруп, дүшкүүрлүг чоруктуң моон соңгаар улажып күштелир чоруу ниитилелдиң сандарап дүжери-биле болгаш келечейде байдалдың үрелип болуру-биле кыжанып турар.

Тургустунган байдал ханы төөгүлүг үндезинниг боор турар. Национал харылзааларының ленинчи өөредии улустарның хостуу-биле бот-догуннаашкынынга үндезилээш, күрүнелерниң эки тура ёзузунуң эвилелин тургузарын айтып турган. Бо орукка чигзиниг чок чедиишкиннер чедип алдынган-даа. Ындыг турбуже, ССРЭ-ни херек кырында хевирлеп тургузарын унитарлыг күрүнени тургузарының сталинчи аргазын ёзугаар боттандырып чоруткан. Улустарның, ооң иштинде бүдүн-бүдүн улустарның күрүнелиг болур эргезин күш-биле казып, өске черлерже шөлүүр, оларның экономиктиг болгаш угаан-бодал сонуургалдарын тооп көрбес чоруктар турган. Ооң түңнелинде дыка хөй улустарның чурттап турган черлериниң бойдус болгаш социал хүрээлелдери үрелген, оларның өскелерге дөмей эвес культуралары өскерилген, бот-боттарының аразынга хомудалдар болгаш ыгедделер тывылган. Ындыг турбуже, партийжи документилерге болгаш пропагандага-даа ССРЭ-де национал айтырыын үзе шиитпирлээниниң дугайында чарлап турган.

Эде тургустунуушкунуң болдурганы ниитилел чаартылгазы дыка хөй таварылгаларда националдарның катап тургустунарының болгаш национал шимчээшкиннерниң чайгаар боттуг хевирлери болу берген. Ол шимчээшкиннерниң демократтыг күштери бүгү националдың хамаатыларының бот-догуннаашкынынче болгаш бот-башкартынныышкынынче, амыдыралдың социал байдалдарын экижидеринче, национал культураларны хевээр арттырып база хөгжүдеринче хоойлу-дүрүм ёзугаар чүткүлүн илередип турар. Ол шимчээшкиннер — бюрократчы централизмге, ниитилел амыдыралының национал хевир-формаларының онзагай үнелерин ооң барымдаалаар арга чогунга харыы-дыр.

Ынчалза-даа төөгүде шыныг эвес чоруктар дугайында бодалдар, демократтыг чаартылгаларның темпизинге сеткил ханмаан чорук, эрге-чагырганың структураларының кризизи, национал чүткүлдерни кызыы бөлүктерге болгаш кара сагыштыг эрге-ажыктарга кем-буруулуу-биле ажыглаары националдар аразының месилдежиишкиннериниң болгаш дашкаар чүткүлдүг күштерниң чидиглениириниң чылдагаанын тургускан.

Этниктиг месилдежиишкиннер дыка хөй кижиниң амытынын алган, чүс-чүс муң кижилерни дезеринче албадаан, канчаар-даа аажок улуг моральдыг, политиктиг болгаш материалдыг каражаны болдурган, демократчыдылганың болгаш национал катап тургустунуушкунуң чорудулгаларынга багай салдарын чедирип турар. Бир эвес экономиктиг байдалды экижидери, районнарның, областарның, республикаларның болгаш регионнарның херек кырында, боттуг бот-башкарныышкыны боттанмас болза, бир эвес национал шимчээшкиннерге бот-боттарын көрүшпес чорук хевээр артар, бир эвес национал-шовинистиг экстремизмни соксатпас болза, бистиң чурттуң он-он миллион хамаатылары болгаш бүгү ниитилел моон-даа артык шыңгыы силгиишкиннерге болгаш айыылдыг үелерге таваржыр апаар.

СЭКП Төп Комитеди, Политбюро ылаңгыя сөөлгү үеде херектиң болгаш чамдык чидиг айтырыгларның байдалынче сагыш салып, оларны шиитпирлээриниң аргаларын дилеп келген. Ооң-биле кады СЭКП ТК болгаш партияның дээди удуртулгазы национал политиканың талазы-биле четпестерниң болгаш чөрүлдээлерниң ханылаанын чогуур үезинде эскерип, ооң эде тургустунуушкунунуң чорудулгазынга салдарын баш удур көрүп, болуушкуннарны мурнадыр принципиалдыг чаа аргаларны ажылдап кылып шыдаваанын съезд айтып тур. Дыка хөй партия комитеттери революстуг чаартылгаларны баштаарынга, айтырыгларны шиитпирлээриниң болгаш месилдежиишкиннерни узуткаарының национал регионнарга таарыжыр оруктарын болгаш аргаларын тыварынга белен эвес болган. Эвээш эвес коммунистер интернационализмге шылгалдага шыдашпайн барган, националисчи күштерниң ыйыдыышкыннарынга алзып, националдар ылгаар чоруктуң өөскүдүкчүлериниң кыйгырыгларын эдериниң айыылдыынга бүзүредир барымдааларны көргүзүп шыдавааннар. Элээн каш республикаларга политиктиг инициатива национал хөй-нийти шимчээшкиннерниң талазынче чайылган болгаш оларның иштинге демократчы эгелер оларның баштыңнарының кара сагыштыг политиктиг оралдажыышкыннары-биле холбажы берген турганы ховар эвес боор турган.

Тургустунган боттуг байдалды болгаш оларның таварыштырып болур уржуктарын тодарадыры, бо талазы-биле политиктиг стратегияны саналдаары тургустунган байдалдан уштунуп үнериниң аргазы болур деп, СЭКП-ниң XXVIII съездизи көрүп турар.

Хостуг демократчы шилиишкинге үндезилээш, улус бүрүзүнүң болгаш тус-тус кижилерниң-даа бот-догуннаар эргелерин чутаа чокка хүлээп көөр чорук ындыг стратегияның үндезини болган турар ужурлуг.

Партияның чаа национал политиказын, бистиң платформавысты болгаш Программныг медегелдеривисти чон деткизин дээр болза, социал-экономиктиг болгаш национал-культура айтырыгларын үзе шиитпирлээриниң талазы-биле боттуг ажыл херек боор турар. Амыдыралдың деңнелин экижидериниң, национал дылга, культурага, чаңчылдарга болгаш ёзулалдарга, хамаатыларның болгаш улустарның аразынга чөпсүнүп-чөпшээрежиишкиннерге хүндүткелдиг хамаарылгаларны катап тургузарының талазы-биле түңнелдерни эвээш-биче-даа болза, доктаамал болгаш чайгылыш чокка быжыглап, улгаттырары эргежок чугула боор турар.

Ындыг ажыл эвээш санныг улустарның, национал эвээш кезииниң, эрткен үеде боттарының статузун болгаш төөгүден бээр төрээн чуртун оскунган кижилерниң салым-чолуу дээш онза сагыш салыышкынны кылырындан эгелээр ужурлуг. Бо талазы-биле ажылга экономиктиг, эрге-хоойлулуг болгаш экологтуг байдалдың дүрген хемчеглерин алыры эргежок чугула боор турар. Ындыг хемчеглер амгы үениң хөгжүлдезиниң чедиишкиннерин ажыглаар арганы ажыглап тургаш, ажыл-агыйны чорударының чаңчылчаан хевирлерин хевээр арттырарынга, девискээрлерни болгаш оларның курлавырларын, экономиктиг ажыл-чорудулганың түңнелдерин баш миннип ажыглаарынга онза байдалдарны тургузарынга идиги бээр ужурлуг.

Съезд истеп-сүрүүшкүнге таварышкан болгаш шөлүткен улустарның эрге-шөлээзин катап тургузарының талазы-биле эрге-чагырганың дээди органнарының мурнунда хүлээп алган шиитпирлерин херек кырында боттандырып чорудары дээш туржуп турар. Ол шиитпирлер ук девискээрлерде чурттап турар бүгү улустарның кайызынга-даа таарымчалыг болур болгаш эвилелдиң, республикалар болгаш чер-чер органнарының тодаргай программалары-биле быжыглаан турар ужурлуг. Ооң-биле ёзулуг интернационализмни болгаш гуманныг чорукту көргүскен турар ужурлуг. Ол программаларны хоойлунуң негелделерин бүрүнү-биле сагывышаан, боттандырып чоруткан турар ужурлуг. Ол ышкаш дескен кижилерниң айтырыглары база-ла боттуг болгаш соңгаарладып болбас хемчеглерни алырын негеп турар.

Бүгү чуртта аңгы-аңгы националдың он-он миллион хамаатылары холуштур кады чурттап турарлар. Чогум-на олар националдар аразынга месилдежиишкиннерден, амгы национал күрүне тургузуун эде көөрүнүң талазы-биле далаш болгаш ыяк бодаттынмаан хөделиишкиннерден каражадап турарлар.

Республикаларга, крайларга, областарга болгаш округтарга бот-башкарныышкынның болгаш культура автономиязының программаларынга национал эвээш кезииниң база эвээш санныг улустарның эргелерин болгаш сонуургалдарын хандырар ужурлуг ындыг хевирлерин суверенитеттиң принциптерин амыдыралга боттандырып чорударда барымдаалаар дээш, СЭКП ТК, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-лары политиктиг арга-методтарны болгаш хоойлужудулгаларны ажыглавышаан, бүгү чүүлдерни кылыры эргежок чугула боор турар.

Сөөлгү үеде хүлээп алдынгылаан ниити-эвилелдиң болгаш республикаларның-даа хоойлужудулга актылары Эвилелдиң чаа кереэзин белеткээриниң болгаш чарарының үндезин айтырыын шиитпирлээринге эргежок чугула үндезинни салган. Кереэниң бүгү талаларының боттуг деп эргезинге, ооң киржикчилериниң статузун тодаргай айтырынга, Эвилелдиң болгаш эвилелдешкен республикаларның бүрүн эргелерин аңгылаарынга, оларның аразында харылзааның хөй-хөй хевирлеринге, эки тура ёзузунга болгаш бот-боттарының аразынга ажыктыг чорукка үндезилээн суверенниг күрүнелерниң эвилелиниң дугайында идея-биле ол тургустунар ужурлуг деп, съезд санап турар. Автономнуг девискээрлерни киириштирбишаан, бүгү национал-күрүне тургузуглары шуптузу бо чорудулганың дең эргелиг киржикчилери болган турар ужурлуг.

ССРЭ-ниң унитарлыг күрүнеден улустарның ёзулуг дем каттыштырылгазы кылдыр эде тургузарда ыяк бодаттынган шиитпирлер болгаш харыысалгалыг хөделиишкиннер негеттинип турар. Ону далаш-биле кылып болбас: чүге дээрге, чугаа чүс-чүс миллион кижилерниң болгаш хөй-хөй улустарның салым-хуузунуң болгаш төөгүлүг шилип алыышкынының дугайында боор турар болгай. Ол үениң иштинде Эвилелдиң болгаш республикаларының-даа эрге-чагыргалары, бүгү-ле ниитилел-политиктиг шимчээшкиннер болгаш күштер-даа чаагай угаан-бодалды болгаш быжыг турушту чорукту көргүзүп, чаа-чаа месилдежиишкиннерни болдуруп, байдалды өскертиптип болур хөделиишкиннерни кылбас ужурлуг деп, съезд санап тур. Мындыг байдалда республикалар төп-биле кады хамааты ниитилелдиң болгаш национал амыдыралдың үндезиннерин организастаарының база хандырарының харыысалгазын боттарынга алыр, тайбың чаагай кожа-хелбээ чурттаарының чүс-чүс чылдарда тургустунган дүрүжүлгезин ажыглаар ужурлуг. Съезд национал айтырыгларны шиитпирлээриниң күш-күчү ажыглаар кандыг-даа хевирлерин буруу шаап, политиктиг аргалар болгаш Конституцияда айыткан норма-чижектерни бүгү-ле месилдежиишкиннинг байдалдарны шиитпирлээриниң чаңгыс аргазы деп санап тур.

Коммунистерниң сорулгазы болза, национал-экстремизмниң идеологиязынга болгаш политиктиг практиказынга удур демисежири боор турар. Съезд шовинизмни, русофобияны, антисемитизмни, национал эптеш чок чорукту болгаш ылгай көрүүшкүннүң шиитпирлии-биле буруу шаап, хамаатыларның национал төлептиг чоруун күрүнениң хүндүлеп, камгалаарын негеп тур.

СЭКП-ниң XXVIII съездизиниң делегаттары хүлээп ап турар шиитпирлер дээш боттарының төөгүлүг харыысалгазын утаап билип турарлар. Бергелерни ашпышаан, тургустунуп турар гуманныг болгаш шынныг ниитилел, улустар аразынга тайбыңны болгаш найыралды хандырар хүлээлгелиг. Ынчанмас болза, демократтыг социализмде болгаш коммунистерде келир үе чок, аңаа идегээр эрге чок болур. Чүгле бистиң чурттуң улустарының кужениишкиннерин каттыштырып тургаш, ниитилел амыдыралының бүгү талаларын шынар талазы-биле чаартырын таварыштыр делегей ниитилежилгезинге төлептиг черни ээлеп ап болур бис.

ТЕС-ХЕМДЕН МЕДЭЭЛЕР

«Таңды сыны» совхозта механизастаттынган 3 звено мал чеми белеткелинче кирген. Олар 300 тоннаны 16 сараат кылдыр бөлген. Ниитизи-биле ол звенолорда 24 кижи ажылдап турар. Ажыл кидин түлүк. Сигенчилер коллектив кежээлиг.

* * *

Районнуң малчыннары республика Наадымын чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш чарышты калбарткаш, бо чартык чылда кужениишкиннинг ажылдаан. «Кызыгаар» совхозта Наталья Дончун, Сергей Донгак, «О. Шынаа» совхозта Лаа Биче-оол оларның удуртканы бригадалар 100 хойдан 80-80, а «О. Шынаада» Александр Соянның баштаган коллективы 83 хураганны камгалап алган.

* * *

Өшкү кадарчыларындан «Таңды сынында» Арыскан-ныгның бригадазы (удуртукчузу Мерген Чооду) 100 өшкүден 80 анай алыр планын 91 хуу чедирген. А эрткен чылын районга бирги черде болган Севээн Лапчаанович Спилиниң бригадазы шалыпчы адын бо чылын база-ла сыкпаан, малдың ниити баш санын камгалап алырын 96 хуу күүсеткен. 100-тен 92 анайны камгалап алгаш, район чемпиону хевээр болган.

* * *

«Чүсчү малчын звено» клубтуң кежигүннери бо чылын районда немешкен. «Таңды сыны» совхозта Ушаа Мажаа, Виктор Чооду, Владимир Багай-оол олар 100 өшкүден 115—121 анайларны камгалап алгаш, шылгараан. Ол ышкаш ук ажыл-агыйдан Сайын-оол Араддин, Михаил Борбак-оол, Виктор Араваа, «Кызыгаардан» Байыр-оол Соян, «О. Шынаа» совхозтан Конгар-оол Саңчат олар хүлээлгелерин ажыр күүседип, чүс өшкүге онаатыр 100-тен 103 чедир анайларны камгалап доруктурганнар.

Моторк ТИРЧИН.

Чидиг айтырыг

АНЫЯКТАР ЧЫЫЖЫ

Өскелешпес, башкалашпас ● Кадрларны чалыыжыдар ● Ажыл чок чорукту үениң байдалын барымдаалап, чаа арга-биле шиитпирлээр ● Бистиң сагыш-сеткиливисти айыы, хөлзедип чоруур айтырыгларның бирээзи—кем-херек үүлгедиишкиннери ● Чамдык аныяк кижилер боттарын чурумнуг ап, таптыг кеттинип билбес, хүндүткел чок, арагалаар, карман ужээр—өске-даа боттарының четпестерин олар миннип чугаалап турганнар.

Июль 14-те Кызылга СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдылышкын бажыңынга болган аныяктар хуралының сорулгазы—шиитпирлеттинмейн турар социал айтырыгларга харыы алыры, кем-херек үүлгедиишкиннериниң дөзүн илередип, аңаа удур туржуру. Ниитизи-биле 8 шак үргүлчүлээн хуралды дискуссия хевирлиг эрттирерин кызыткан, янзы-бүрү бодалдар илереттинген. Аныяктарның ажыл, амыдыралынга хамаарышкан чугула айтырыглар орта көдүртүнген.

Бир-ле дугаарында, социал айтырыглар чидиг-биле тургустунган. Материал кежик болгаш бажың-балгат үлелгезинде социал чөптүг эвес чоруктар, кадрларны национал составын барымдаалап дең хуваап тургуспайн турары националдар аразында чогумчалыг хамаарылгаларны тургузарынга доктар болуп турарын орта демдеглеп турган.

Ниити чуртталга бажыңнарының чаңгыс тар өрээлдеринде беш-алды кижи чурттап турарын аныяк артистер хомудап чугаалап турган. Он-даа чыл ажылдаарга, бажың айтырыын шиитпирлевин бербес. Бир слесарь база ол айтырыгны көдүрген. Чажырып-чаггаш канчаар, бо айтырыг шагдан бээр туруп келген, ону бичии-даа чылдырыптар кужениишкиннер көзүлбээн. Хөй уруглардыг тыва өг-бүлелерге ээ көрүр ужурлуг. Үш уругнуң, беш уругнуң иези мен, чурттаар чериис чок дээн кижилер ам-даа арбын болган.

Аныяк өг-бүлелер бажын хөлзедип чурттап турарлар. Олар уруглары школа назыны четкиже, садиг ап чадап турар. Бажың ишти садып алыр дээрге, организацияларга бээр дээр, а олар чүгле беш чылдан өрү стажтыг улусту сочурга тургузар. Баазада барааннар эндерик, ону шын хуваап шыдавайн турар деп дадагалзаашкын-даа турду. Аныяк өг-бүлеге бадылашкан бижиин ёзугаар амыдыралдың чугула барааннарын садарын база сүмелеп турду. Ол күүсеттинип болгу дег чүүлдер.

Кижиниң амыдыралын экижидеринче угланган хемчеглер кылдынып база ол талазы-биле ажылды ам-даа шапкынчыдарын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржак демдеглээн. Чамдык совхоз директорлары мал санын эки билир. Маадыр-иелер барын билбес болгулаар. Ынчангаш даргалар ортузунда социал айтырыгны шиитпирлеп турары кол негелде кылгаш, соцчарышты чарлаан.

Хуралдың база бир шаптыккан айтырыы— кадрлар айтырыы. Улуг бүдүрүлгелер удуртукчулары, складтар эргелекчилери орус хамаатылар, кара ажылда тывалар апарган — бо дең эвес чорукту эдерин канчап чедип алырын база ол хуралга чугаалашкан.

Углап-баштаар черлерде — орус чон колдааны шын болгай. Авиабүдүрүлгеде, транспорт, тудуг организацияларында болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйында, садыгда, садыг баазаларында база ындыг. Чурттанчы чоннуң национал составын барымдаалап тургаш, удуртур ажылдарже тыва кижилерни депшидерин көрүп көрзе деп күзээшкиннер база үндезинниг. Шагдаа ажылдакчыларын орус, тыва болгаш өске сөөк кылдыр таарыштыр дең тургузарын чон негеп турар. Ажыл чок оолдарны корум-чурум тударынче хаара тудары чугула. Мону чөптүг шиитпирлээриниң оруктарын дилеп тып турар дээри база берге, чаңгыс черде турбушаан. Товаровед, экономист эртемниг ийи тыва уруг Кызылдың садыг организацияларынга, баазаларынга ажылга кирип чадаан. Бо адырга кадрларны дең кылдыр тургузарының айтырыы черле үндезинниг. Дипломнуг кадрларга ындыг хамаарылга турда, мергежил чедип албаан аныяктар дугайында кандыг чугаа турар боор. Киир бижилгени эде көөрүн база ол хуралга көдүрген.

Амгы үеде 6 муң ажыг ажыл чок аныяктар санаттынып турар. 3850 ажылдаар чер чоокку үеде тургустунуп болур. Хову-Аксында «Тыва кобальт» комбинатка-даа, Кызылдың тудугларынга-даа ажылчын күш херек. Бир экономист аныяк уруг ийи-үш чылдан бээр рынок системазынче шилчээн соонда, ажыл чоктар саны ийи-үш катап көвүдеп болур, ынчангаш амдыгааштан тура кандыг мергежилдиң кадры херек дээрзин тодарадып, оларны белеткээриниң хемчеглерин алырын чугулалап айыткан. Түр курстарга кадрларны белеткээринге ол бодунуң үлүүн киириштирип болурун илереткен. Москвага эртем дооскан аныяк инженер А. Түлүш бодунуң эштерин — аныяк специалистерни күш кадып, демнежип ажылдаарынче кыйгырган. Хамык байдалды шын туруштар-биле анализтеп турар, чону дээш сагыжы аарып чоруур аныяк тыва специалистер чок эвес деп болур—адаавывыс оолдар, кыстар барып-барып адаларының херээн уламчылаар келир үевис. Даштыкыже аныяктар өөредип чорудар айтырыг үнүп турары база эки. Кадрларны чалыыжыдар хемчеглер дугайын удуртукчулар база чугаалап турду. Чүгле даартаже чылдырбайн, бөгүн ону шиитпирлезе.

Ийе, аныяктар боттарының намдарын боттары тургузар, боттарының салым-чолунуң оруун боттары изээр. Оларның орнунга кандыг-даа чүүлдү өске кижи кылып бербес. Ындыг-даа болза, аныяк кижиниң бодундан хамаарышпас шаптараазыннар амыдыралга бо-ла тургустунуп кээр. Шак ындыг шаптараазыннарның бирээзи — ажыл чок чорук.

Ажыл чок аныяктарның дугайында хөйнү чугаалап, шүтүмчүлеп, бактап шаг болган бис. Ынчалза-даа ажыл чок чорукту социал илерээшкин кылдыр төнчүзүнге чедир өөренип көрбейн, буу-хаа шиитпирлер, чедимче чок доктаалдар, түңнелдер үндүрүп турганывыстан бо айтырыг сөөлгү чылдарда бурунгаар бичии-даа чылбаан. Бистер ажыл чок аныяк кижини ооң күзевези, ынаксавазы азы оларның чүрээн «өлүрер» кадыг ажыл-биле хандырып, аңаа хаара тудуп кааш, айтырыг шиитпирлеттинген кылдыр бодаар турган бис. Аныяктар айтырыынче ындыг көрүш ам-даа бар. Консервативчи ындыг бодалдардан дарый уштунгаш, бо айтырыгны үениң тыныжының аайы-биле чаа арга-биле шиитпирлээри чугула деп бодалга ужуражылга-хуралга олурушканнар билгени чугаажок.

Ийе, бистиң аравыста азырадыкчы хөөннүг, кара чажындан тура күш-ажылчы кижизидилгени эртпээн, чүгле хүнүн бодаар аныяктар бар. Ынчалза-даа олар аныяктарның, чырык чаагай күзел-соруктуг аныяктарның чартыынга безин четпес. Ындыглар бистиң оларга бүгү-ле байдалдарны тургузар дээш хемчеглер ап турарывыска амдажып, күзээнде ажылдаар, күзевээнде кылаштап чоруй баар апарып турары ол.

Ёзулуг ажылдаарын күзээн аныяк кижи хөй таварылгада кыдыында артып, бот-муңгарлыр ужурга онаажып турар. «Мен чүнү канчап шыдаар мен» дээн ундаргай бодалдарга алзы бээривистен, аныяктар социал камгалал чок болу бербээн бе?

Бистиң сагыш-сеткиливисти саргыдып, хөлзедип чоруур айтырыгларның бирээзи—кем-херек үүлгедиишкиннери. Ол дугайында чугаа республиканың девискээринден үндүр чалгып үнген. «Известия», «Труд» ышкаш ат-алдарлыг солуннарга үнген материалдар кем-херек үүлгедиин национал хамаарылгалар-биле холбап, чамдык фактыларны шын эвес берип, хөөреткенинге таарзынмааның дыка хөй кижи илереткен.

Сут-Хөлге болган коргунчуг үүлгедиишкиннер ийи таланың кады арагалаанының түңнелинде өөскүп үнгени билдинип турар. Ол национал илерээшкинниг болбааның хоойлу-камгалал органнарының удуртукчулары тайылбырлаан. Кандыг-бир күткүкчү кижиге аңаа национал өң бээри ажыктыг турган. Июнь 28-те болган митингиге боттарының хамаарылгазын чон сөглээн. Ийи чонну удурланыштырар хөөннүг шыңгыы кыжаныглар улустар аразында чогумчалыг харылзаалар тургузарынга дуза катпас, харын чидиглендирер. Чамдык коммунист удуртукчуларның борта киржилгези, удуртулгазы бар, оларга харыысалга онаар, митингиге политиктиг үнелел бээр деп түңнелдер дыңналган.

Көжүп чоруп турар өг-бүле бүрүзүнүң чөптүг чылдагааннарын тодарадыр, кижилер ат болду, дуза көргүзер комитет херек деп турар бодалдар удурланышкак хемчеглер алырын албадай берип болур. Ийи-чаңгыс өөскүдүкчүлер дээрден башка, орус, тыва чон шаандан бээр ам-даа эп-найыралдыг чурттап чораан болгаш чурттаар-даа. Омончуларның шын эвес хамаарылгазы чидиг шүгүмчүлелге таварышкан.

Республиканың бот-догуйнаан чоруу, тыва дылды күрүне дылы кылыр айтырыг, национал школа дээш өске-даа үениң тургузуп турары чугула чүүлдерге хамаарылгазын аныяктар, хоочуннар, удуртукчулар чугаалаан. Чонувустуң ёзу-чаңчылын сагып, эптиг-демниг чурттап көрээлиңер деп, сарыг шажынның төлээзи Шымбай-оол Куулар кыйгырган.

Тоомча чок чоруктан, кем-херек үүлгедиишкининден камгалал — чоннуң чаагай чаңчылдарын эгидеринде деп, эртемденнер У. Өпей-оол, Ч. Доржу, өске-даа аныяктар шын айтып турар, республиканың шериг комиссариадының ажылдакчызы М. Ж тыва үлегер домактарга үндезилеп чугаалап турду. Бойдуска хумагалыг чаагай сагылгалар ам читкен. Орус чон бо талазы-биле багай үлегер көргүзүп турар деп хөөннерде чылдагаан черле бар. Тыва чаңчылдарны пептередирин, ону аныяктарга суртаалдаарын студент М. Ондар чугула деп санап турар. Дыка эки чаңчылдарны аныяктар адап, ону сагыза эки деп турары черле өөрүнчүг чорду. Улусчу педагогикага үндезилээн чаагай чаңчылдарны баштай-ла өг-бүледен эгелезе эки. Силерни канчап эки кижилер кылып кааныл, бистерни чүге ышкаар кижизидип шыдаваан силер деп айтырыгны амгы ада-иелерге салганы база таварылга эвес. Өг-бүле кижизидилгезинче ханылап кирбейн, тоовайн турарывыс чажыт эвес болгай. Сеткили биче, хүндүлээчел, кээргээчел чон бис, аныяк салгал ону салбас ужурлуг.

Негелдени тургузуп тургаш, боттарывыс чүнү канчаптар бис деп чүвени аныяктар бодап турар. Бодун чурумнуг ап, таптыг кеттинип билбес, хүндүткел чок, арагалаар, карман ужээр дээн ышкаш боттарының талазында четпестерни база чугаалап, миннип турган. Чамдык изиглендире берген, кенен айтырыглар, бодалдарны санаваска, олар болуушкуннарны шын билип, үнелеп турар.

Хурал чугаалашкан айтырыг талазы-биле шиитпир хүлээп алган.

Артык ХОВАЛЫГ,
Артур ХЕРТЕК.

Чылдар, кижилер

МЕХАНИЗАТОР КАРА-КЫС

1950 чылдың орай күзүнде, ынчан он тос харлай берген аныяк кыс Кара-кыс бодунуң кады сайзанактап ойнап өскен эштери Шөрде Күдерековна Сарыг-Доңгак, Чечекмаа Шокар-Анзатовна Доңгак суглар-биле кады Шуйдан трактористер сургуулунга өөренири-биле Тээлиниң МТС-ке чедип келгеннер. (МТС ынчан амгы «Тээли» совхозтуң төвүнге турган. Ам совхозтуң МТМ-зи ол).

Кээрге, шынап-ла, үе-чергези кыстар база бар болган. Санажып көрген: чеди кыс. Бай-Талдан Балдан-оол Серժин, Салчак Маңмаш, Тээлиден Валентина Хертек, Аксы-Барлыктан Иргит Кара-кыс. Шупту чеди кыс, сес оол.

Оларның ынчангы башкызы, ам Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору Делег-оол Иргит, Федор Дөңгүрак оларның кызымак өөреткениниң ачызында, сес оол, чеди кыс 1951 чылдың чазынында трактор, комбайн башкарар шынзылганы холга алганнар. Удаваанда олар тус-тус колхозтарынче чаңгылап, Барлыктың, Бай-Талдың, Эдер-Куйнуң, Дөң-Теректиң, Чаңгыс-Теректиң, Бызырактың ынчангы эмдик кур ховуларын шыва алган чоон-чоон кара болгаш холахараганнарын боттарының керосин-биле ажылдаар, күчүлүг демир-шой НАТИ-лери-биле сө соктуруп, кизиредир тарып кирипкеннер. Оларны улус чоң мактап турган. Ылаңгыя үстүнде адааным кыстар дугайында чугаа ынчан бүдүн районга кандыг-ла-бир онза кайгамчыктыг солун тоол-домак-даа дег чоруп турган. А ол кыстарның үе-чергези оолдар ыр-даа чогаадыпканнар.

Шынап-ла, аныяк механизатор Кара-кыс Хертек 1955 чылга чедир барык-ла беш чыл иштинде, күзүн боорга, комбайн, а чазын боорга, тракторун мунуп, чеже-чеже буга-сумуннарны үндүрүп, чеже-чеже гектар черлерни андарып, чеже тонна дүжүттү албаан дээрил... Идепкейлиг хөй-ниитичи комсомолчу кыстың төрээн колхозунга чер ажылын сайзырадырынга киирген үлүг дээш хөй удаа шаңнап, мактаан болгаш ооң чуруун Хүндүлел самбыраларынга чаңгыс эвес удаа киирген.

А 1955 чылдың сентябрь айда Кара-кыс Бай-Тайганың Көп-Сөөк чурттуг, боду ышкаш-механизатор оол Каадыр-биле өгленип алган. Оларның найыралдыг өг-бүлезинге беш оол, үш кыс төрүттүнген. Оларның ийизи чок апарган. Ам алды кижи бар. Улуг оглу Николай Кызыл хоорайда тудугжу. Анатолий Бай-Тайгада киномеханик. Владимири чурукчу, Оюмаазы райпода товаровед. Байлак Самагалдайда чурттап чоруур, техникум дооскан. Хеймер кызы Светлана он класстап дооскан.

Кара-кыс Содунамовнаның ооңун ишти амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир механизаторлап ажылдаан. Ол аарыгга таварышкаш, каш чыл бурунгаар чок апарган. Ол ышкаш оон хып дээн чалыы үезинде кады өөренип, ажылдап чорааны, үстүнде адааным, механизатор кыс өөрлеринден ам чүгле Салчак Маңмаш-биле иелээ арткан.

Кара-кыс Содунамовна НАТИ-зи-биле байырлашкан сөөлүнде районнуң школаларынга, садыгларынга хөй чылдар иштинде доктаамал аштакчылап ажылдап келген. Орта база-ла чаңгыс эвес удаа шаңнадып, мактатканын ооң хөй санныг хүндүлел бижиктери херечилеп турар. Ол ам-даа совхоз садыында аштакчылап ажылдавышаан хевээр.

Оон-биле чергелештир бажыңының чанында ногаа өстүрер участоктуг. Ында картошканы олуртуп турар. Катчимистиг үнүштерни тарып турар. Саап ижер инектерлиг, хой, ошкулерлиг.

Кара-кыс Содунамовна бодун ам-даа механизатор мен дээр. Хөөрей бергенде суг, НАТИ-зин ыяап-ла чугаалаар, ырлай-даа каптар чаңчылдыг. Бөдүүн ажылчын, хүндүлүг ава болгаш пенсионер база механизатор чораан Кара-кыс Содунамовна Хертек ынчаар чурттап, ажылдап чоруур. А бисте ону билир, таныыр кижилер оон адазының адын коптарбас, ынаа-ла «механизатор Кара-кыс» дижир. Ха-дуңма, төрел чонунуң ону хүндүлээри ындыг.

Салчак САРЫГ-ООЛ.

Улусчу чогаадылганың үшкү Бүгү-эвилел көрүлдези

КҮЗЕЛ-ЧҮТКҮЛ, ТУРА-СОРУК

Мөңгүн-Тайга — Тываның чараш, элдептиг булуңнарының бирээзи. Чер-чурт шинчилекчилериниң, аян-чорукчуларның делегей сөзү-биле ыдыктааны ёзугаар алырга, ол кайгамчыктыг бойдус чурумалдыг, онзагай овур-бүдүштүг, чону ажыл-ишчи, чаагай чаңчылдарлыг чер. Аңаа республиканың агиткультбригадаларының көрүлдезин эрттирер деп шиитпирлээни таварылга эвес.

Эрткен неделяның төнчүзүнде Мөңгүн-Тайга районнуң девискээринге хүннүңне суггур чаъстар чаап турганындан хемнерниң суу дажаан, оруктар үрелип, малгаштады берген. Ылаңгыя Хандагайты — Мугур-Аксы аразында кылып турар чаа орук-биле аргыжары дыка нарыыдап келген. Ындыг-даа болза бергелерге торулбас, ундаравас, тура-соруктуг культура ажылдакчылары малгашка, хемнерге дүжүп, арттарга, арга-арыг иштинде хонуп, өл-чаъска чагдырып чораш, Мугур-Аксынга онча-менди, омак-хөглүг чеде бергеннер.

НАЙЫРАЛДЫҢ ОДАА. Мугур-Аксы суурнуң эрги, чаа суурларының аразында Мугур хемниң унунда делгем шыкка агиткультбригаданың майгын лагери тургустунган. Орта мөңгүн-тайгажылар келген аалчыларын уткуп, одаг ажыткаңнар. Ону «Найыралдың одаа» деп адаан.

Райкүүскомнуң культура килдизиниң эргелекчизи Майнак Саая аңаа сөс алгаш:

Агын отче, черже чажып,
Аскымнадып челип орар
Аът чылдың дынын тудуп,
Карак четпес ховуларны
чыыра тыртып,
Хайнып мөөрээн хемнерниң суун кежип чораш,
Аалывыс коданында
Аалдап келген эштеримге
Мөңгүн-Тайгам мендилежин.
Мөгейин бо: амыргын бе?
Агаар бойдус эки тур бе?
Ажылыңар чогуп тур бе?
Азыраан мал хүр-ле тур бе?
Ыт-куш-даа сол-ла тур бе?
Эр үн: (йөрээлдер чугаалаан)
Улуг чуртум чамдыы болган
Улаан, Саадак улуг артым,
Ашкан, аргаан амытаннар
Амыр-менди ажар болзун.
Кыс үн: (Акты чашкан).
Аалчыларны дөрже чалаар
ужур ындыг,
Аяк шайны кудар чаңчыл
ындыг.

«Аяк шай» деп танцыны бөлүк уруглар ойнап күүсеткеш, аалчыларга аяк шайны сунганнар.

Көрүлде эрттирериниң оргкомитединиң даргазы, СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң секретары В. Д. Ондар аалчыларга изиг байырны чедиргеш, чогаадыкчы чедиишкиннерни күзээш, районнуң бойдузунуң, чонунуң ажыл-ижиниң, оларның чедиишкиннериниң дугайында таныштырган. Шынап-ла, Мөңгүн-Тайга районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин сөөлгү чылдарда шаптыкынчаан, ажылчы чонунуң амыдыралының деңнели бедип орар. Ол бөгүнгү келген аалчылар сонуургал-биле дыңнап, билип алганнар.

Одагны кыпсыпкан. Ону долгандыр ыр-шоор, танцы, каткы-хөг орайга чедир уламчылаан. Найыралдың одааның киржикчилериниң омак-хөглүг оюнун суггур чаъс-даа шаптыктап шыдаваан.

КЫМ ТЫВЫНГЫР, ЧОГААДЫКЧЫ, ТАЛАНТЫЛЫГ ЭВЕС. Республиканың улусчу чогаадылгазының болгаш культура-чырыдылгазының ажылының эртем-методиктиг төвүнүң директору Анатолий Комбу-биле ужурашкаш, көрүлдениң сорулгазын солуннуң номчукчуларынга кысказы-биле таныштырарын дилээн мен.

— Агитбригадалар көдээниң ишчилеринге, ылаңгыя малчыннарга бараан болур, ажыл-ишче сорук киирер, оларның ажылында, амыдыралында четпестерни чидиг биле шүгүмчүлеп, эдеринге дузалаар. Мурнунда чүгле концерт көргүзери-биле колдуунда кызыгаарлаттынып турган болза, ам техниктиг дериг-херекселдерни ажыглаарынче кичээнгейни салган бис. Орта видеофильмнер боттарының тырттырган кинолары, магнитофонга бижиттинген интервьюлар, чугаалар болгаш өске-даа чүүлдер хамааржыр. Ол ышкаш аас журналдарын, темалыг кежээлерни, театржыткан кыска көргүзүглерни организастап болур. Ынчангаш бо көрүлдениң сорулгазы — техниктиг дериг-херекселдерни канчаар ажыглап турарынче угландырган.

Көрүлдени Мөңгүн-Тайганың «Мөңгн чечээ» агиткультбригадазы ажыткан. Бо районнуң ажылчы чону, культура ажылдакчылары тыва улустуң чаагай эки чаңчылдарын нептередиринче кичээнгейни салып турарлар. Орта дүүштүр агитбригада тыва чаңчылдарны нептередир, чонга таныштырары-биле кысты оолга айтырып келиринге, куданы эрттирерингe тураскааткан шиижиткен көргүзүгнү көрүлдеге киирген. Ооң дараазында Барыын-Хемчиктиң «Мажалык» агиткультбригадазы Культура бажыңының сценазын ээлепкен. Көрүлдеге идепкейлиг киржири-биле чогаадыкчы ёзу-биле ажылдааның ооң көргүскен концерт программазы бадыткаан. АКБ-ның удуртукчузу Көгел Чойганның кызымак ажылының түңнели ол болган. Тыва эки чаңчылдарны, аас чогаалын нептередириниң, тыва дылды сайзырадырының айтырыглары мында кол черни ээлеп, амгы үениң негелделеринге дүгжүп турар, ындыг болганда көрүлдениң жюри кежигүннери аңаа дораан-на багай эвес үнелелди бергени чөптүг.

Сцена ажыттына берген, ооң кырында «агитхуудустарны», «чаңныктарны» азып каан тур. Тожунуң «Азас» агиткультбригадазы ойнап эгелээни ол. Бойдус камгалалын экижидеринге, корум-чурумну быжыглаарынга, эде тургустуушкунну моондактаарларга, төтчеглекчилерге удур демиселди күштелдирери оларның кол темазы бо. Ынчангаш номер бүрүзү аңаа чагырткан болган. Бот-тывынгыр артистер Кол Булатов, Хомушку Долгар-оол олар боттарының талантызы-биле өске өөрүнден ылгалып үнген. Эрзин районнуң «Хүлүмзүрүг» агитбригадазы «Күш-ажыл кижини каастаар» деп темалыг концертти көргүскен. Районнуң совхозтарының бо чылдың бирги чартыында эң эки көргүзүглерни чедип алган мурнакчы малчыннарын адааш, оларга тураскаадып ырларны ырлаан, шүлүктерни номчаан болгаш өске-даа номерлерни көргүскен. Бо коллективтен чүгле беш кижи көрүлдеге киришкен, ындыг-даа болза боттарының мурнунда салдынган сорулганы чедип ап шыдаан деп бодаар мен. Кижи бүрүзү янзы-бүрү талантылыг, каяа-даа, хову турлаанга, малчын коданынга-даа баргаш, улуг-даа, биче-даа программалыг концерт көргүзүп болур аргалыг улус болду.

Бай-Тайганың «Хээлер» агиткультбригадазының (удуртукчузу Чамбыт Борис) көрүлдеге кирип келген программазының утказы ханы, ооң күүседикчилери уран талантылыг кижилер дээрзин көрүлдениң киржикчилери бүзүрээн. Ону тыва улустуң уттундурган чаңчылдарын катап тургузуп, нептередиринге, аас чогаалын сайзырангайжыдарынга, эде тургустунуушкунну ханыладырынга тураскааткан. Агиткультбригаданың чолаачызы Маадыр Монгуш кино тырттырарынга кончуг хандыкшылдыг. Бо көрүлдеге сураглыг дарган, хоочун бот-тывынгыр артист Идамчап Сүрүңович Идамчаптың дугайында «Хоочун дарган», Тээлиниң музыка школазының башкызы, чазаныр мастер Владимир Херелчаптың дугайында сюжеттерин ол көргүскен, ону чыылганнар сонуургаан. Чөөн-Хемчик районнуң «Чадааннаның аялгазы» агиткультбригадазы «Амыдырал болгаш үе» деп темалыг аас журналын белеткеп алгаш келген. Районда кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселден, культура амыдыралындан, малчыннар Наадымынга белеткелден арыннарны орта көргүскен.

Өвүрнүң «Хараача» агиткультбригадазының бот-тывынгыр артистери бистиң экономикавыста, амыдыралывыста, культуравыста, аажы-чаңывыста четпестерни театржыткан көргүзүүн дамчыштыр чидиг, дээштиг-биле шүгүмчүлээни көрүлдениң темазынга таарышкан. Ооң сценарийин Хандагайтының уран чүүл школазының башкызы Вилена Ооржак чедимчелиг тургускан. Хамаатыларның чугаа культуразында, бодун ап чоруурунда, идик-хеп кедеринде четпестерни, культура бажыңнарында четпестерни сойгалаан чурумалдарны, аъш-чемге талон системазының тургусканының таарымча чогунуң дугайында көргүскен амыдыралчы көргүзүглери жюри кежигүннериниң-даа, көрүкчүлерниң-даа сеткилинге таарышкан. Ында ойнап турар Монгуш Сайлык, Норбу Надежда, Саида Монгуш, Клавдия Саая болгаш өскелер-даа ёзулуг талантылыын, тывынгырын көргүскен.

Улуг-Хем районнуң чеди кижи составтыг «Челээш» агиткультбригадазы «Төөгүнүң балалчак арыннары» деп темалыг кежээни эрттирген. Ооң сценарийин коллективтиң-биле (удуртукчузу Илья Алексеев) тургускаш, удур-ла немелде, казылдаларны киирип тургаш, чаартып турар. 1930 чылдарның төнчүзүнде, 1950 чылдарның эгезинде репрессияга таварышкан буруу чок «контрларны» агартыр, оларның аттарын катап тургузар талазы-биле холбашкан төөгү талазы-биле нарын айтырыгны мында көдүрүп турар. Хөй чүс кижилерниң амытыны, оларның чоок төрүл-төрелдериниң түрегдели-биле холбашкан болгаш ол берге болуп турар. Ону чонга шыны-биле тайылбырлааны-биле «Тураскаал» ниитилелиниң кежигүннери Кара-оол Оолчукайның, Кенин-Лопсан Монгуштуң, Балаажык Александраның, артист Н. Ө. Өлзей-оолдуң пленкада бижээн чугааларын, архив материалдары фото-чуруктарны, көргүзүглерни кежээге ажыглаан. Ол ышкаш репрессияга таварышкан кижиниң уруун комсомолдан үндүрүп турар дугайында шиижиткен көргүзүгнү ойнаан.

ТҮҢНЕЛИ. Агиткультбригадаларның республика көрүлдезиниң жюризи (даргазы — эртем-методиктиг төптүң килдис эргелекчизи С. А. Баир) түңнелди үндүрген. Эрткен чылдарда болган көрүлделерге бодаарга, бо үшкү көрүлдениң номерлериниң утка-шынары ханылаан, күүселдези экижээн, хүн бүрү амыдыралдың чугула кижилериниң сагыш-сеткилин дүвүредип чоруур, шиитпирлезе ужурлуг айтырыгларны көдүрүп турарын демдеглээн. Ол ышкаш арга-дуржулга солчурунга ажыктыын көргүскен. Четпестерни база илереткен. Агиткультбригадаларның машиналарының артык кезектериниң тывылбазының, септелгезин кылып алырының бергезиниң, кывар-чаар материалдарның ховарының дугайында аңаа чугаалапкан.

Жюри көрүлдеге шылгараан коллективтерге, бот-тывынгар артистерге, чолаачыларга болгаш өскелерге-даа шаңналдарны тывыскан.

Бирги шаңналдыг черни Улуг-Хемниң «Челээш» агиткультбригадазынга, ийигизин — Өвүрнүң «Хараачага», үшкү черлерни Бай-Тайганың «Хээлер», Барыын-Хемчиктиң «Мажалык» агиткультбригадаларынга тывыскан. Агитбригадаларның көрүлдезинге идепкейлиг киришкен 30 ажыг кижиге өртектиг белектерни берген. 8 кижини дыштаныылга бажыңнары баар путёвкалар-биле шаңнаан.

Агитбригадаларның чолаачыларының аразында көрүлдеге Эрзинден Сепсе Мерген, Бай-Тайгадан Маадыр Монгуш болгаш өскелер-даа шаңналдыг черлерни алган.

Республиканың агитбригадаларының IV көрүлдези келир чылын Бай-Тайга районга болур.

Көрүлде доозулган соонда, Мугур-Аксының Культура бажыңынга найыралдың улуг концерти болган.

Таан-оол ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ТЫВАДАН КӨШКЕННЕРГЕ УЖУРАШКАШ...

Тыва эвес националдыг кижилерниң бистиң республикадан массалыы-биле көжүп үнүп турарының дугайында чугаа дыргын тараан. Чамдык бүдүрүлгелерден, албан черлеринден, шынап-ла, хөй кижилер Саян артынче көжүп чоруткан, ам-даа чоруп турар. Чүү хире кижи көжүп чорутканыл, олар кайы черлерде колдады чурттап турарыл дээн айтырыглар хөй-хөй номчукчуларны дүвүредип турар.

Аңаа харыы дилеп, эрткен неделяда Саян ажып, Хакас автономнуг областың бистиң республика-биле кожа черлеринде турар районнарынга барып, суурларда чурттай берген Тывадан үнгеннер-биле ужуражыр аргалыг болдум.

Чогум чеже кижи моон сөөлгү ийи-бир айда көжүп үнгенин тодарадыры берге. А Хакасияда ындыг учётту шуут кылбайн турар. Ук областың бисте чоок районнарында харын кылып турар. Ол безин тодаргай эвес, чүге дээрге киир бижидип алган кижилерниң даңзызын көрүп турар. А киир бижиттинмээн, ажылга тургустунмаан, азы ам-даа чурттаар, ажылдаар чер дилеп турарлар база хөй.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, көжүп чоруп турарлар эвээш эвес. Хакасияның девискээринге чоруп турган ийи-үш хонуктарым дургузунда бистиң республиканың дугаарларын кадаан амы-хууда, албан-даа машиналарын хөйнү көрдүм. Оларның шуптузу көшкеннерниң эвези-ле чөп, ынчалза-даа черле эвээш эвес кижи турум чурттаары-биле чоруп турарын бадыткап турар.

Киргеним районнарның удуртукчуларының адааны сан-түңнерин маңаа киирериге, ниити байдал билдине бээр. Баштай Шушенскиге четкен мен. СЭКП райкомунга-даа, райкүүскомга-даа барбайн, коллегаларга чедип, «Ленинская искра» солуннуң редакторy Валерий Сергеевич Шелковенко-биле чугаалаштым. Солун улузу чүнү-даа мурнай дыңнаар болгай.

— Бо талазы-биле анализ кылбайн турар бис — деп, ол чугаалады, — райкүүскомда база чок. А киир бижиттингенин ёзугаар алырга, сөөлгү 2-3 ай дургузунда бистиң районга 70 ажыг өг-бүле көжүп келген, оларны бажың-балгат, ажыл-хожул-биле хандырган, ам кээр кижилерни хандырарывыс барык болдунмас. Бот-орулгачарылга, аренда дээш чаа хевирлерни бүдүрүлгелер шиңгээдип ап турар болгай. Ынчангаш кижи хүлээп алыры нарын айтырыг болур. Ынчалза-даа келген ол өг-бүлениң кежигүннери 200 ажыг кижиге совхозтар 24 квартираны берген, 39 бажыңны садып алганнар. А артканнары дөргүл-төрелдери-биле кады чурттап турар. Арга тыптырга, оларны бажың-балгат-биле хандырарын оралдажыр бис.

Кымның кайы организацияда, албан черинде ажылдай бергени билдинмес болган, ол талазы-биле райкүүском-даа медээ берип шыдавас хире боорга, улаштыр чорупкан мен.

Каратуз райкүүскомунуң даргазы М. А. Носковтуң мурнунда көшкеннерниң сан-түңүн долдурган саазын чыдыр. Ону көрбүшан, тап-билээ чугаалап ор:

— Бо чылдың июль 1-ниң медээзин ёзугаар Тыва АССР-ден бисте 610 кижи кирип бижиткен-дир. Колдуунда апрель айдан бээр-ле көжүп эгелээн улус. Район девискээринде ээн турган бажыңнарның шуптузун дораан садып апарганнар. Ол хамаанчок шаанда-ла кагдынган суурларны ээлей бергеннер.

— Кандыг-кандыг мергежилдиг кижилер мында хөйү-биле кээп тур? — деп, ооң айтырдым.

— Аңгы-аңгы. Районга чедишпейн турган башкылар, тудугжулар болгаш эмчилер-биле бурун хандыртынып алдывыс. Харын-даа бир суурда ийи башкы колхоз саанчылары апарган, башкылаар чер чедишпээн. «Прогресс» деп тудугжу кооператив бүрүнү-биле көжүп кээр сураглыг болду. Үш суурга эмчи тыппайн турган бис, дээди эртемниг эмчилерлиг болдувус.

Моон көжүп чорутканнарның ужуражыры-биле дилеп эгеледим. КМК черинде прорабтап турар Владимир Дорофеев — баштайгы ужурашкан чаңгыс чер-чурттуум ол. Тожуга төрүттүнген, сөөлгү үеде Туранга ажылдап турган кижи болду. № 957 КМК-ның начальниги турган. Чүге көшкенин айтырарымга, кадыкшыл байдалы-биле дээрзин чугаалады. Бодунуң эвес, а кадайы агаар-бойдуска таарышпайн барган. Пенсияже үне берген. Дорофеевтиң бодунуң ада-иезиниң чурту — Каратуз, ынчангаш чедип келгеннер.

Ол-ла суурда школа директорлап чаа эгелээн Галина Владимировна Можаева июньда Таңдының Сосновкадан келген болду. Ада-иези ам-даа ында чурттавышаан. 1982 чылда Кызылдың пединститудунуң физика-математика факультедин дооскан, башкы кижи. Ашаа Юрий Петрович Пименов — чолаачы. Ийи уругларлыг — бирээзи алды харлыг, өскези — 2.

Көшкен чылдагаанын айтырдым.

— Аныяктарның кем-херек үүлгедир чоруундан ырмазырадывыс — деп, Галина Владимировна улуг тынып чугаалады. — Кудумчуже үнери айыылдыг апарган.

— Бодунар үүлгедиишкинге таварышкан силер бе?

— Чогум бодум — чок. а кырган ада-ием бир кезек оолдарның кыжаңыын дыңнаан болдур ийин. Ачамның машиназын садып алырын дилеп, аныяк оол келген, ачам чөпшээрешпээн. Оон соонда ол кырганнарга үргүлчү кыжаңыр апарган. Дезипкен бис. Милицияга хомудаарывыска түңнел ындыг ла эки эвес: чүгле 50 рубль-ге торгап каан, ол-ла.

— Чогум тыва улуска хамаарылганар кандыгыл?

— Черле эки. Төрүттүнген, өскен черим-дир, республикага-даа, чонга-даа хамаарыштыр черле багай сеткилим чок. Чүгле амгы аныяктарга хомудаар-дыр мен.

...Ермаковск районнуң Ивановка суурга келдим. Ивановка көдээ Советиниң күүскомунуң даргазы М. А. Белов Тывадан дезип көшкеннерниң даңзызын көргүстү. Ниитизи-биле 150 өг-бүле көдээ Советтиң девискээринде суурларда көжүп келгенин чугаалап ор. Чогум Ивановкада 11 өг-бүле кирип бижиткен. Бузар деп турган бажыңнарга оларны түр олуртуп каан. Оларның барык шуптузун ажыл-биле хандырган. Ак-Довурактан, Кызылдан, Хову-Аксындан инженерлер безин кээп турган, ажыл чогундан хүлээп албаан.

Ында чурттай берген Михаил Иванович Терехов-биле чугаалажып ор мен.

— Тывага 1946 чылда көжүп барган мен — деп, ол чугаалап ор. — Уругларым безин аңаа төрүттүнген, бир уруум Ак-Довуракта чурттап турар. Ол база оон удавас көжүп чоруур. Эки-ле чер чүве — сөөлгү үеде аныяктарның кем-херек үүлгедиишкинин берге апарган, Каяа-даа чорууурга коргунчуг. Кырыан назыда, 61 харлыг мен, бир чүвеге таварышса канчаар, деспес арга чок. Багай шуваганчым автобуска сумказын-даа былаадып турду. Каа-Хем суурга чурттап турдувус.

База ол суурда чурттап турар Игорь Дроздов — аныяк оол, кадайы башкы эртемниг. Кызылдың пединститудун дооскан. 3, 4 харлыг ийи уруглуг. «Оларны дээш сезинигеш, дезип үнгеннер.

Ермаковск районда олардан аңгы 168 өг-бүле кирип бижиткен, 130 өг-бүлениң чурттаар чер-биле хандырган. Чогум көшкеннер акша-шалын талазы-биле чидириглиг болуп турар бе, азы харын-даа хөйнү ап турар бе?

Дески эвес чорду. Колдуунда эвээш шалыңныг черде барган. Үстүнде адааным районнуң Адакки Кутулик суурда чурттап, ында «Маяк» колхозта чолаачылай берген Валерий Конев Кызылдың пассажир АТБ-зинге чолаачылап тургаш, айда 450-500 рубль ап турган, ам колхозтуң докпак «уазигин» мунуп турар, шалыны — 200 рубль бинни-ле ажыг.

— Ам канчаар, ырак орукка чорааш кадайым, ийи чаш уруум диринг бар ирги бе? — деп сагыш аарып-ла чоруур-дур мен. Коргунчуг апарган.

Валерийниң кадайы Нина Эрзинге төрүттүнген, Кызылдың пединститудун дооскан кижи болду. Ам ук суурга пионер вожатыйы болуп ажылдаар. Конев чаңгыс автобуска кады ажылдап турган эжи Сергей Миронов-биле кады көже берген. База ол суурда.

...Тывада кем-херек үүлгедиишкининиң өзүп турарындан дезип көшкен кижилер-биле чугаалажырга, тыва кижиге дыка берге чорду. Аңаа чурттап орган кижилерни ырак орукче үнеринче албадапкан аныяктары дээш кижи човаар, эгенир. Ынчалза-даа сагышка эки чүүл — мээң ужурашкан улузумдан кым-даа ниити тыва чонга хамаарыштыр багай чүве чугаалавады. Чүгле кем-херек үүлгедиишкининиң көвүдээнинге хомудаар болдулар. Оларның аразында байдал чаагырлып, үүлгедиишкиннер болбастай бээр болза, чаныштыр кээринге белен кижилер эвээш эвес. А националдар аразының харылзаазы баксыраан дугайында чаңгыс-даа кижиден дыңнаваан мен.

А чогум ол суурларда ындыг чугаалар хөй. Националдар аразының харылзаазы баксыраанындан кижилер көжүп турар деп сураг дыргын тараан. Ол кижиге дыка дарышкылыг дыңналыр, ында маңнажып турар тыва дугаарлыг эмгежок машиналарны көргеш, кижи улам муңгараар. Та аңаа аян-чорук кылып келгеннер, та ажыл-агыйы дилеп, бажың-балгат сураганып келген улус?

Ийет, улустуң көжери уламчылавышаан. Бистиң республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге боттуг салыышкынны киирип болур специалистерниң, кадржаан ажылчыннарның чоруп турары чүден хомуданчыг. Бүгү назынын маңаа чурттап эрттиргеннер-даа, амыдыралчы күш-ажылчы базымнарын чаа эгелеп чоруурлар-даа чоруп турары хомуданчыг болбас арга чок. Чаңгыс черге хөй нацияның кижилери кады чурттаан тудум, бот-бодунга дузалыг, ажыктыг, ниити культураны хөгжүдүп сайзырадырынга-даа деткимчелиг болгай. Кижилерниң кижилерден хөөн калып, өске черже көжүп чорууру — үндезин кижилерге дыка багай үнелел деп билир кижи чордум. Ону болдурбайн көрээлиңер, чурумувусту тудуп алыылыңар дээрден өске сос-даа тыппас кижи чордум.

...Сургакчылаар хонуум төөстүп турда, Хакасияның иштики херектер эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы О. Д. Першин-биле ужуражып, Тывадан көшкеннер-биле холбаштыр тыва чолаачыларны кайы хамаанчок дозуп, оларны торгап турар деп сураг барын аңаа чугаалааш, ылавыладым.

— Ындыг фактылар чок — деп, Олег Дмитриевич бүзүрелдиг чугаалады. — Кымыскаяк ышкаш шуужуп турар машиналарда тывалар кайдал дээрзин кым дилээрил, болдунмас чүве-дир. «Сирена» деп операция кылып турувуста тыва чолаачылар таварышкан чүве харын, оон ындыг сураг дыңналган боор. Ок-боолуг кем-херек үүлгедикчилери дезе берген чүве машина бүрүзүн хынап турган бис. Машинаны ээзирик башкарып чораан тыва чолаачылар база туттургулаан харын, ол дээш хүлээдир хемчег чолаачы бүрүзүнге дөмей-ле болгай.

Канчап билир дээш ол «дидир-дидирни» Абакан хоорайның прокуратуразындан база ылавылаан мен, бадыткаттынмайн барган.

Дангыт ЧЫДЫМ.

АРЕНДАТОР ЭЗЕР-ООЛ ООРЖАК

«Чедер» курортка ийиги сезонга дыштанып тургаш, Сүт-Хөл районнуң «Ишкин» совхозунуң малчыны Эзер-оол Бойдаевич Ооржак-биле таныштым. Малчын кижиниң ажылы чымыштыг. Ынчангаш олар чамдыкта шөлээлээр үези безин берге боор чүве. Бо удаада ол шөлээзинде курорттап келгенинге өөрдүм. Малчыннар дыштаныш, эмнедип, кадыкын быжыглап ап-ла турзуннар.

Э. Ооржак үжен бир чыл дургузунда кадарчылап келген. Аңаа-ла бир ат кадагалаан эвес, ат-сураглыг: Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны. Чарыштың тиилекчизиниң хөрек демдектерлиг. «Күш-ажылдың хоочуну» медальдыг кижи чорду.

Боду ам пенсиялай берген. Ынчалза-даа ошкузун хүлээтпээн. Аалында кадайы Чылбак Чүвүрековна биле уруу Света 390 сергени кадарып турарын ол чугаалады. Эрткен кыжын мал бажын хоратпаан. Бир сергеден 1 килограмм дүк алырын ажыр күүсеткен. 510 килограмм чаагай дүктү совхозунга дужааган. Бо чылдың январьдан эгелеп арендаже кирген. Оон бир онзагай шынары — совхозунга-ла чарбыттынмас. Бажыңын боду кылып алган. Оозу эргижиргээрге, ам бо чазын база бир бажыңны тудуп эгелээн, күзүн аңаа кирип олуруп алыр. Ыяжын аът-биле сөөрткен. Сигенин боду белеткээр, кажаа-хораазын боду септээр. Өдекти бөлген.

Ам бо хүннерде кол сорулгазы болза, малын семиртири. Бо хүннерде Үстүү-Ишкинниң Чээрде деп черде чайлагжып турар. Малга дыка-ла таарымчалыг чер дээрзин Эзер-оол Бойдаевич чугаалады. Совхозтан чүгле дус биле сула алыр. Арендатор ындыг болур ужурлуг.

Саая САМИЯ.

телевидение

ИЮЛЬ 18
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Аас чогаал ансамблиниң концерти. 9.00 «Үлтээшкин». Барымдаалыг телефильм. 9.50 «Ол болган... болган...» 10.05 «Кижиниң чок болганы». Уран-чечен фильм. 2-3 сериялары. 12.30 «Үе». 13.10—14.10 Кижи. Чер. Октаргай. 15.45 Хөгжүм эртинези. А. Вивальдиниң чогаалдарындан концерт. 16.25 «ТелеЭКО». 16.55 Геологтарның уран чүүл коллективтериниң концерти. 17.25 Уруглар шагы. 18.30 «Үе». 19.00 Мультфильм. 19.10 С. Рахманиновтуң романстарын И. Архипова күүседир. 19.40 «Кижиниң чок болганы». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж. 21.35 Француз чөөгe ужуражышкыннар. 22.35 Чугула интервью. 22.45 Леся Украинканың дугайында фильм-концерт. 23.45—00.10 Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Уругларга фильм. «Эрги шивээ». 3-4 сериялары. 10.25 «Чүс-чүс чылдарның хаңызындан». 10.55 «Экии хөгжүм!». 11.15 Спорт дугайында барымдаалыг фильмнер. 11.45 Швед радио ниити ырының концерти. 12.30—13.40 «Кордакчы» уран-чечен фильм. 2-я сериязы. 17.00 «Таравчын херээ». 18.00 Л. Привина ырлаар. 18.30 «Үе». 19.00 Коллаж.

КЫЗЫЛДАН

19.05 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: «Аныяктарның дүвүрээзиниң айтырыглары». «Хоойлу болгаш элээди». «Мал чеми белеткээри — хүнүнүн сагыш салыышкыны» 19.40 Медээлер. 19.45 Чарлалдар. 19.50 Киножурнал.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!»

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Тыва телевидение чалап тур». 21.15 Барымдаалыг фильм.

МОСКВАДАН

21.35 Коллаж. 21.45—23.20 «Күштүг соруктуглар». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.05 «Мами Блу». Телешии. 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Адаларның чери». 20.45 — 21.35 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузунда.

КИНО

ИЮЛЬ 18-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Двое на голой земле»** 9.10, 11.00, 12.50, 14.40, 19.30, (узаткан). **«Большая прогулка»** (2 сериялыг) 16.30. **Видеозалга: «Даки»** 10.00, 12.00, 14.00, **«Жертва обмана»** (2 сериялыг) 16.00, 19.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Постоялый двор среди холмов»** 13.40, 15.40, 17.40, 19.40 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: **«Занос»** 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: **«Ответные мошенники»** 14.00, 16.20, 18.40 шактарда.

● ● ●

Анастасия Сарыг-кысовна Монгуштуң адынга 1983 чылда тывыскан Тываның кооператив профтехучилищезиниң № 065097 дипломун читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

● ● ●

ФБС-4, ФБС-6 маркалыг блоктарны Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң салбыры сайгарып, оларны бүдүрүп бээр талазы-биле керээлерни чарып турар. Керээлерни 1990-1991 чылдарда хуусаалыг кылдыр чарар.

Тайылбырны 3-49-83, 3-35-77 телефоннарны дамчыштыр ап болур.

● ● ●

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАЛГА

«Тыва кобальт» комбинат ортумак школа, профтехучилище доскан, шеригден халажып келген аныяктарны ажылдап ээрнче чалап тур. Даг ажылчыны, электрик, электромонтёр, ТЭЦ машинизи, токарь мергежилдерни өөренникчилеп тургаш шиңгээдип ап болур. Үжен харга чедир өг-бүле чок аныяктарны чаагайжыттынган ниити чуртталга бажыңы-биле хандырар. Чалалга-биле ажылдап келген кижилерге бажың-балгатты бадылап көөрүн магадылап турар.

Билдириишкиннерни дараазында адресче чорудар: Хову-Аксы суур, «Тыва кобальт» комбинат, кадрлар килдизи.

667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

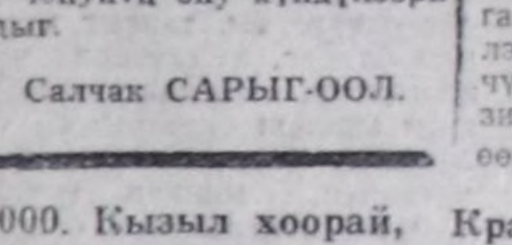

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82, 3-36-25, идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуу — 3-34-98, 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга [illegible]
Тиражы 28000 экз.

Индекс 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыглыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1.

Чагыг № 449. ТС—01054.